

ΓΙΤΑΝΑ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ

Αικατερίνη Κάντα - Κίτσου

ISBN 978-960-98656-3-0

ΕΡΓΟ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΛΒ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΓΙΤΑΝΑ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ

Αικατερίνη Κάντα - Κίτσου

ΑΘΗΝΑ 2008

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αικατερίνη Κάντα – Κίτσου, αρχαιολόγος, Διευθύντρια ΛΒ΄ Ε.Π.Κ.Α.

ΚΕΙΜΕΝΑ

Χριστίνα Γκάνια, αρχαιολόγος

Ελευθερία Χριστοδούλου, αρχαιολόγος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Βασιλική Λάμπρου, αρχαιολόγος ΛΒ΄ Ε.Π.Κ.Α.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Αρχείο ΛΒ΄ Ε.Π.Κ.Α.

Στέφανος Στουρνάρας

Πέτρος Κωνσταντόπουλος

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ

Χαρούλα Γόγολου, σχεδιάστρια

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

Μιλτιάδης Γόγολος, γραφίστας

ΠΑΡΑΓΩΓΗ – ΕΚΤΥΠΩΣΗ

Vatiras New Media Solutions

ΕΡΓΟ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

© Υπουργείο Πολιτισμού

ΛΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας

Κύπρου 68, Ηγουμενίτσα

Τηλ.: 26650 29177 – 26650 29178

Fax: 26650 25133

E-mail: lbepka@culture.gr

ISBN: 978-960-98656-3-0

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	5
Θεσπρωτία - Γενικό ιστορικό πλαίσιο	7
Αρχαιότητες στο ρου του Καλαμά	15
Τα Γίτανα	16
• Ιστορικές πηγές	16
• Οι νεότεροι περιηγητές	16
• Ταύτιση – ονομασία	17
• Οικιστική εξέλιξη των Γιτάνων	19
Η επιλογή της θέσης	19
Η πρώτη κατοίκηση	19
Η ίδρυση της πόλης των Γιτάνων	20
Αρχική μορφή και εξέλιξη της πόλης	22
Οι νεότερες επεμβάσεις	24
Η ιστορία της έρευνας	24
• Ο αρχαιολογικός χώρος – Τα σωζόμενα μνημεία	27
Οχυρώσεις	27
Ο οικισμός: χωροταξική οργάνωση	38
• Τα σημαντικότερα μνημεία των Γιτάνων	49
Αγορά	49
«Κτίριο Β»	52
«Μικρός Ναός»	53
«Κτίριο Γ»	54
Πρυτανείο – Αρχείο	55
«Κτίριο ΣΤ»	59
Θέατρο	59
Νεκροταφεία	61
• Τα κινητά ευρήματα	67
• Οι εργασίες ανάδειξης	71
Βιβλιογραφία	75

Πρόλογος

Τα αρχαία Γίτανα κτισμένα στο νοτιοδυτικό άκρο του υψώματος της Βρυσέλλας του Δήμου Φιλιατών, αποτελούν αναμφίβολα το σημαντικότερο οικισμό του θεσπρωτικού χώρου κατά την υστεροκλασική και ελληνιστική περίοδο. Εκτεταμένα και πολυπληθή, οργανωμένα σύμφωνα με τον ιπποδάμειο πολεοδομικό σχεδιασμό και προφυλαγμένα με ισχυρή οχύρωση, λειτούργησαν ως πολιτικό κέντρο των Θεσπρωτών κατά την περίοδο της ακμής τους και έως την καταστροφή τους από τους Ρωμαίους το 167 π.Χ.

Αν και τα ερείπια των επιβλητικών τους οχυρώσεων εντοπίστηκαν και ταυτίστηκαν ήδη από τους περιηγητές του 19ου αι. που επισκέφτηκαν την περιοχή, μόλις στα μέσα της δεκαετίας του 1980 άρχισαν οι πρώτες συστηματικές αποψιλωτικές και ανασκαφικές εργασίες. Μέχρι τότε ο εξαιρετικής αρχαιολογικής αξίας οικισμός παρέμενε απροσπέλαστος σε ερευνητές και κοινό, με μοναδικούς επισκέπτες τους κτηνοτρόφους της περιοχής και τα κοπάδια τους, αφού η περιοχή προσφέρεται ως εξαιρετικός βοσκότοπος. Ανάλογη εικόνα εγκατάλειψης επικρατούσε και στους υπόλοιπους –εν πολλοίς άγνωστους στην επιστημονική κοινότητα– μεγάλους οχυρωμένους οικισμούς της Θεσπρωτίας (Ελέα, Ντόλιανη, Δυμόκαστρο).

Η κατάσταση αυτή άλλαξε εντελώς τα τελευταία χρόνια, όταν με την ένταξη των έργων ανάπλασης και ανάδειξης των κυριότερων αρχαιολογικών χώρων της Θεσπρωτίας στο Π.Ε.Π. Ηπείρου του Γ' Κ.Π.Σ. εξασφαλίστηκαν οι απαραίτητες χρηματοδοτήσεις για την οργάνωση της προσβασιμότητά τους και την προστασία και προβολή των μνημείων τους. Στόχος των έργων που πραγματοποιήθηκαν ήταν η αναβάθμιση των πολιτιστικών υποδομών της παραμεθόριας και υποβαθμισμένης περιοχής της Θεσπρωτίας και των πολιτισμικών αξιών της μέσα από τη δημιουργία ενός δικτύου επισκέψιμων αρχαιολογικών χώρων και μνημείων.

Οι εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου Γιτάνων, πραγματοποιήθηκαν από τον Οκτώβριο του 2003 έως τον Ιούνιο του 2009 στο πλαίσιο του έργου «Ανάδειξη – Ανάπλαση αρχαιολογικού χώρου Γιτάνης Θεσπρωτίας». Με την ολοκλήρωση των εργασιών αυτών, παραδίδεται στους πολίτες ένας οργανωμένος αρχαιολογικός χώρος, σύγχρονα προσβάσιμος και φιλικός προς τον επισκέπτη, με όλες τις αναγκαίες υποδομές για την προστασία του κοινού και των αρχαιοτήτων. Έτσι, μετά από αιώνες εγκατάλειψης, τα αρχαία Γίτανα αποκτούν τη θέση που τους αξίζει μεταξύ των σημαντικότερων αρχαιολογικών χώρων της Δυτικής Ελλάδας.

Στην επιτυχία του έργου της ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου πολύτιμη ήταν η συμβολή μίας σειράς ανθρώπων, που εργάστηκαν με ζήλο και συχνά αυταπάρνηση για την πραγμάτωση του σκοπού αυτού: αρχαιολόγοι, αρχιτέκτονες, σχεδιαστές, συντηρητές, γραφίστας, γεωπόνος κ.α. Ιδιαίτερη μνεία αξίζει, επίσης, στο πλήθος των επί συμβάσει εργατών, που εργάστηκαν σκληρά στο πεδίο για το τελικό αποτέλεσμα που θαυμάζουμε και απολαμβάνουμε σήμερα. Ευχαριστώ όλους θερμά.

Αικατερίνη Κάντα – Κίτσου
Διευθύντρια ΛΒ' Ε.Π.Κ.Α.

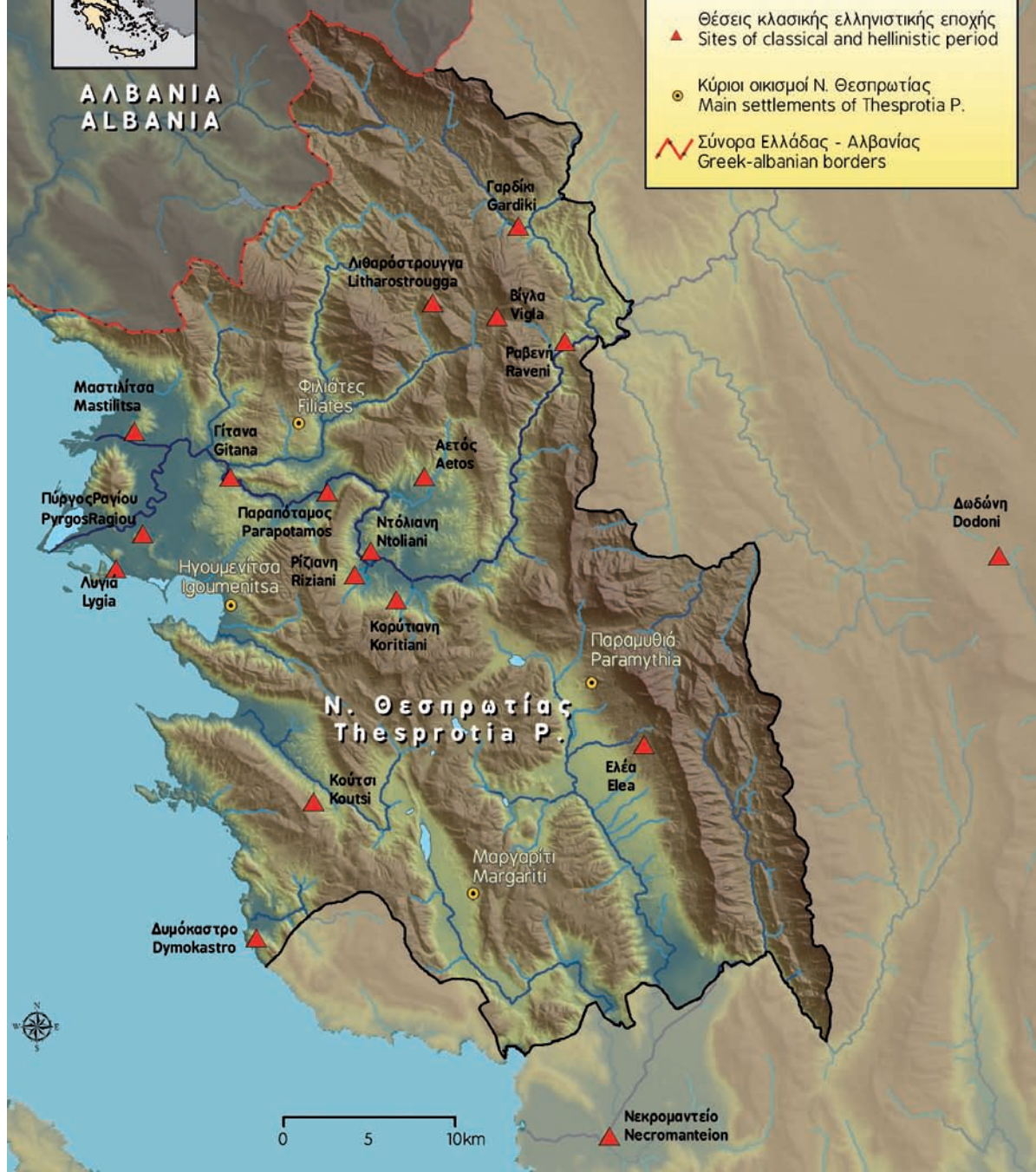
Οι κυριότερες αρχαιολογικές θέσεις της Θεσπρωτίας την κλασική και ελληνιστική περίοδο
The main archaeological sites of Thesprotia in the classical-hellinistic period

ΑΛΒΑΝΙΑ
ALBANIA

ΥΠΟΜΝΗΜΑ (LEGEND)

- ▲ Θέσεις κλασικής ελληνιστικής εποχής
Sites of classical and hellinistic period
- Κύριοι οικισμοί Ν. Θεσπρωτίας
Main settlements of Thesprotia P.
- Σύνορα Ελλάδας - Αλβανίας
Greek-albanian borders

Θεσπρωτία - Γενικό ιστορικό πλαίσιο

Η Θεσπρωτία, αν και αποτέλεσε μία από τις πρώτες περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν ελληνικά φύλα, ήδη από τις αρχές της δεύτερης χιλιετίας π.Χ., παρέμεινε, ωστόσο, μέχρι την ύστερη κλασική εποχή στις παρυφές των πολιτισμικών και ιστορικών εξελίξεων του ελληνισμού.

Οι Θεσπρωτοί αποτελούσαν μία από τις τρεις μεγαλύτερες ηπειρωτικές φυλετικές ομάδες, μαζί με τους Μολοσσούς και τους Χάονες. Πριν την εγκατάσταση των Μολοσσών στην Ήπειρο (1.100 π.Χ.), κατείχαν πιθανότατα όλη την ηπειρωτική ακτή απέναντι από την Κέρκυρα έως και την οροσειρά της Πίνδου. Έκτοτε, και έως τον 5ο αι. π.Χ., περιορίστηκαν στα ανατολικά της πεδιάδας των Ιωαννίνων. Κατά τον 5ο αι. π.Χ. ο ποταμός Καλαμάς αποτελούσε το όριο μεταξύ της Θεσπρωτίας και της Κεστρίνης, που βρισκόταν στη σφαίρα επιρροής των Χαόνων, ενώ στη θεσπρωτική επικράτεια ανήκαν μέχρι τότε τα δύο πανελλήνιας εμβέλειας ιερά της Ηπείρου, το μαντείο της Δωδώνης και το Νεκρομαντείο του Αχέροντα.

Ακολούθησαν νέες εδαφικές ανακατατάξεις, όπως η προσάρτηση της Δωδώνης από τους Μολοσσούς, η ανεξαρτητοποίηση του θεσπρωτικού φύλου των Κασσωπαίων (μεταξύ Αμβρακικού και Αχέροντα) και η προσάρτηση από τους Θεσπρωτούς της νότιας Κεστρίνης (μεταξύ των ποταμών Καλαμά και Πάβλα), που οριστικοποίησαν μέσα στον 4ο αι. π.Χ. τα σύνορα της Θεσπρωτίας στα σημερινά της περίπου όρια, συμπεριλαμβάνοντας ένα μικρό τμήμα της σημερινής νότιας Αλβανίας.

Σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές, ως τα τέλη του 5ου - αρχές 4ου αι. π.Χ., οι κάτοικοι της Θεσπρωτίας ήταν οργανωμένοι σε μικρότερα φύλα και κατοικούσαν σε ατείχιστες κώμες, συνασπισμένοι σε ένα ενιαίο φυλετικό κράτος, όπου ήδη από τον 5ο αιώνα είχε αντικατασταθεί η φυλετική βασιλεία από την αιρετή αρχή του προστάτη. Η οικονομία ήταν κατά βάση αγροτοκτηνοτροφική. Οι λιγοστές επαφές με την υπόλοιπη Ελλάδα πραγματοποιούνταν κυρίως μέσω των Ηλείων, Κορίνθιων και Κερκυραίων αποίκων, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στα ηπειρωτικά παράλια ήδη από την αρχαϊκή εποχή (8ος - 6ος αι. π.Χ.).

Οι Θεσπρωτοί βρίσκονταν εξ αρχής υπό κορινθιακή επιρροή, αν και στην πορεία η παρουσία των κερκυραϊκών αποικιών στο δέλτα του Καλαμά (Μαστιλίτσα, Λυγιά, Πύργος Ραγίου) θα περιέπλεξε τη θέση τους κατά τα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου. Κατά τη διάρκεια του ίδιου πολέμου, που συγκλόνισε τότε την Ελλάδα, η Θεσπρωτία υπήρξε θέατρο πολεμικών συγκρούσεων, καθώς στα παράλια της έλαβε χώρα η ναυμαχία των Συβότων.

Οι αιώνες που ακολούθησαν, από τους υστεροκλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους μέχρι τη ρωμαϊκή κατάκτηση της Ηπείρου το 167 π.Χ., σηματοδοτούν

Ο υστεροκλασικός - ελληνιστικός οικισμός της Ελέας Παραμυθιάς.

Ο υστεροκλασικός - ελληνιστικός παραθαλάσσιος οικισμός του Δυμοκάστρου (αρχαία Ελίνα).

την περίοδο ακμής όχι μόνο της Θεσπρωτίας, αλλά και ολόκληρης της Ηπείρου. Οι ιστορικές συγκυρίες (Πελοποννησιακός Πόλεμος, παρακμή πόλης-κράτους και άνοδος ευρύτερων πολιτικών συνασπισμών, σταδιακή μετατόπιση του κέντρου βάρους στη βόρεια Ελλάδα) έθεσαν τους Θεσπρωτούς σε τροχιά ακμής και καινοφανών εξελίξεων, όπως η πολιτική τους οργάνωση (ίδρυση του Κοινού των Θεσπρωτών το β' μισό του 4ου αι. π.Χ. και συμμετοχή στην Ηπειρωτική Συμμαχία), η ίδρυση, για πρώτη φορά, τειχισμένων πόλεων, που συνοδεύτηκε από μια εντυπωσιακή πληθυσμιακή αύξηση, και η εισαγωγή της γραφής, του νομίσματος και του κεραμικού τροχού.

Μετά την ίδρυση της Ελέας, ως έδρας του ισχυρότερου θεσπρωτικού φύλου των Ελεατών (μέσα 4ου αι. π.Χ.), ακολούθησε ο συνασπισμός και των λοιπών θεσπρωτικών φύλων γύρω από τειχισμένες πόλεις, όπως η Ελίνα και η Φανοτή, που σήμερα ταυτίζονται με τα ερείπια του Δυμοκάστρου και της Ντόλιανης αντίστοιχα. Την ίδια εποχή ιδρύθηκαν και τα Γίτανα, στις παρυφές του δέλτα και βόρεια της κοίτης του Καλαμά, για να αποτελέσει την πρωτεύουσα του Κοινού, ισχυροποιώντας, παράλληλα, με τη θέση της την κυριαρχία των Θεσπρωτών στην πρόσφατα προσαρτημένη νότια Κεστρίνη.

Το νεοσύστατο, ωστόσο, θεσπρωτικό κράτος δεν πρόλαβε να χαράξει ανεξάρτητη πορεία. Η μακεδονική εμπλοκή στην Ήπειρο, που ξεκίνησε με τη σύνδεση του Φίλιππου Β' του Μακεδόνα με το μολοσσικό βασιλικό οίκο μέσω του γάμου του με την Ολυμπιάδα (357 π.Χ.) και συνεχίστηκε με την

Ρωμαϊκή Νικόπολη. Το Ωδείο.

ενθρόνιση του αδελφού της Ολυμπιάδας Αλέξανδρου Α΄ του Μολοσσού και την απόδοση σε αυτόν των ηλειακών αποικιών της Κασσωπαίας (343/2 π.Χ.), συντέλεσε στην περαιτέρω ισχυροποίηση των Μολοσσών. Η ίδρυση της Συμμαχίας των Μολοσσών (342 π.Χ.), στην οποία προσχώρησαν και οι Θεσπρωτοί μεταξύ άλλων ηπειρωτικών φύλων, επισφράγισε την αναγνώριση της μολοσσικής υπεροχής. Η Συμμαχία, με επικεφαλής τον Αλέξανδρο Α΄, γρήγορα μετονομάστηκε σε Ηπειρωτική Συμμαχία, με τη μεσολάβηση της πολεμικής επιχείρησης του Αλέξανδρου στην Ιταλία (334 - 331 π.Χ.).

Ο σχηματισμός αυτός, παρότι ξεκίνησε σαν αμυντική συμμαχία, φαίνεται πως σύντομα μετεξελίχθηκε σε μια μορφή ομόσπονδου κράτους, όπου ωστόσο οι Μολοσσοί βασιλείς ασκούσαν ενισχυμένη συγκεντρωτική εξουσία. Την εποχή αυτή εμφανίζεται για πρώτη φορά και ο όρος «έθνος Ηπειρωτών». Ο συγκεντρωτισμός της εξουσίας κορυφώθηκε την εποχή των διαδόχων και επιγόνων του Μ. Αλεξάνδρου, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Πύρρου (293 - 272 π.Χ.), που κατόρθωσε να επιβληθεί ως ένας από τους ισχυρότερους ελληνιστικούς ηγεμόνες του ελλαδικού χώρου, με επεκτατικές βλέψεις προς τη Σικελία και τη νότια Ιταλία. Στα χρόνια της βασιλείας του η Ήπειρος γνωρίζει τη μεγαλύτερη ακμή της, ενώ η εδαφική της επικράτεια εκτείνεται από την Επίδαμνο της νότιας Ιλλυρίας μέχρι τον Κορινθιακό κόλπο. Παράλληλα, παρατηρείται μια εκρηκτική οικοδομική δραστηριότητα, που επικεντρώνεται στην κατασκευή ενός πυκνότερου αμυντικού δικτύου από οχυρά και φυλάκια.

Ο ταφικός θάλαμος της ρωμαϊκής έπαυλης στη θέση Ζάβαλι Ηγουμενίτσας.

Το δίκτυο αυτό, μαζί με τις παλαιότερες οχυρωμένες θέσεις, καλύπτει όλη τη θεσπρωτική επικράτεια, εκτεινόμενο κατά μήκος της παράκτιας ζώνης, των ποταμών και των οροσειρών της (π.χ. Μουργκάνα, Όρη Παραμυθιάς και Σουλίου).

Η ασταθής περίοδος των απογόνων του Πύρρου, κατά την οποία το ηπειρωτικό κράτος πιεζόταν από Ιλλυριούς και Αιτωλούς, έληξε με την αντιμοναρχική κίνηση που οδήγησε στην οριστική κατάργηση της βασιλείας και την ανάδυση του ομόσπονδου κράτους του Κοινού των Ηπειρωτών (232 -167 π.Χ.).

Κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του Κοινού, οι Θεσπρωτοί συμμετείχαν ενεργά σε αυτό με αντιπροσώπους τους σε διάφορα αξιώματα, ενώ τα Γίτανα φαίνεται πως είχαν φιλοξενήσει και συνελεύσεις του Κοινού. Γενικά πρόκειται για μία ταραγμένη εποχή, με την Ήπειρο να βρίσκεται στο επίκεντρο των εξελίξεων των γεγονότων των Β' και Γ' Μακεδονικών πολέμων.

Η ενεργός εμπλοκή των Ηπειρωτών στο Γ' Μακεδονικό πόλεμο (172 - 167 π.Χ.), με την ενίοτε ασταθή στάση τους και το διχασμό, σε γενικές γραμμές, των βορειοδυτικών (κυρίως Χάονες) και ανατολικών ηπειρωτικών φύλων (Μολοσσοί και μεγάλο μέρος των Θεσπρωτών) μεταξύ Ρωμαίων και Μακεδόνων αντίστοιχα, είχε ως συνέπεια τα σκληρά αντίποινα που υπέστησαν από τους Ρωμαίους το 167 π.Χ., μετά την οριστική συντριβή του Περσέα στην Πύδνα από τον Αιμίλιο Παύλο στις 22 Ιουνίου του 168 π.Χ. Μέσα σε

Οι λιμενικές εγκαταστάσεις του υστερορωμαϊκού - παλαιοχριστιανικού οικισμού στο Λαδοχώρι Ηγουμενίτσας.

λίγες ώρες, και παρότι στην πλειοψηφία τους παραδόθηκαν, καταστράφηκαν ταυτόχρονα εβδομήντα ηπειρωτικές πόλεις, γεγονός που συνοδεύτηκε από πρωτοφανείς σφαγές και μεταφορά χιλιάδων ομήρων και λαφύρων στη Ρώμη. Τα γεγονότα περιγράφονται λεπτομερειακά από τον ιστορικό Πολύβιο, που και ο ίδιος βρέθηκε αιχμάλωτος στη Ρώμη, και ο οποίος καθιστά πρωταίτιο της καταστροφής το Θεσπρωτό Χάροπα το νεότερο με την αμφιλεγόμενη στάση του.

Μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση, ο Χάροπας επέβαλε καθεστώς τρομοκρατίας, επιδιόδομενος σε γενικευμένες σφαγές πολιτών και αρπαγές περιουσιών, με έδρα τη Φοινίκη της Χαονίας, πρωτεύουσα του Κοινού των Ηπειρωτών, που λειτούργησε και μετά το 167 π.Χ. Για κάποιο διάστημα το Κοινό εμφανίζεται διχασμένο ως Κοινό «περί την Φοινίκην» και «των εκπεπτωκότων» αντίστοιχα, για να επανενωθεί μετά το θάνατο του Χάροπα.

Με την επανένωση της Ηπείρου, πολλοί αιχμάλωτοι επέστρεψαν από τη Ρώμη. Παρόλα αυτά, ο πληθυσμός είχε μειωθεί, η οικονομία και οι κοινωνικές δομές είχαν αποδιοργανωθεί και οι θεσπρωτικές πόλεις βρίσκονταν σε παρακμή. Ιδιαίτερα η οικονομική κατάσταση των ντόπιων πληθυσμών επιβαρυνόταν και από τις εγκαταστάσεις μεγάλων ρωμαϊκών αγροκτημάτων στις πεδιάδες, που ιδρύθηκαν μετά την κατάκτηση. Μετά την ολοκληρωτική καταστροφή της Κορίνθου από τους Ρωμαίους, το 146 π.Χ., η Ελλάδα μετατράπηκε σε ρωμαϊκή επαρχία, με την Ήπειρο να αποτελεί τμήμα της επαρχίας της Μακεδονίας, διατηρώντας τους πολιτικούς θεσμούς της σε επίπεδο επαρχιακής μόνο διοικήσεως.

Μια δεύτερη, εξίσου τρομερή, περίοδος αναστάτωσης, μεταξύ 88 και 86 π.Χ., ολοκλήρωσε τη ζοφερή εικόνα της καταστροφής. Πρόκειται για τις λεηλασίες που υπέστη η περιοχή κατά την εκστρατεία του Μιθριδάτη ΣΤ' του Ευπάτορος εναντίον των Ρωμαίων. Αλλά και αργότερα, η περιοχή της Ηπείρου αποτέλεσε θέατρο των ρωμαϊκών εμφύλιων συρράξεων, αρχικά μεταξύ Καίσαρος και Πομπήιου (49 - 48 π.Χ.) και στη συνέχεια μεταξύ Οκταβιανού και Αντώνιου, με κορύφωση τη ναυμαχία στο Άκτιο (31 π.Χ.).

Η παραμονή των πολυπληθών αυτών στρατευμάτων στην Ήπειρο είχε σαν αποτέλεσμα την εκδήλωση λιμών, ενώ η έκβαση των συρράξεων είχε και μονιμότερες συνέπειες, όπως την ερήμωση της υπαίθρου και τη σταδιακή εγκατάλειψη των πόλεων και των οχυρών, που επιβεβαιώνονται από το Στράβωνα και τα αρχαιολογικά δεδομένα. Αρχικά, με πρωτοβουλία του Καίσαρα, τέθηκε σε εφαρμογή ένα οργανωμένο πρόγραμμα ρωμαϊκού αποικισμού, με την εγκατάσταση νέων αγροκτημάτων και την ίδρυση αποικιών, όπως η Φωτική στην περιοχή της Παραμυθιάς.

Ωστόσο, οι πόλεις φαίνεται πως εγκαταλείφθηκαν οριστικά με την επιβολή της *pax romana* μετά την επικράτηση του Οκταβιανού. Στην ερήμωση των θεσπρωτικών πόλεων συντέλεσε πιθανώς και ο αναγκαστικός συνοικισμός

της Νικόπολης, που ιδρύθηκε στην περιοχή της Πρέβεζας προς ανάμνηση της νίκης στο Άκτιο το 31 π.Χ. και απέκτησε τεράστια έκταση για τα δεδομένα της περιοχής.

Έκτοτε, και ενώ η κατοίκηση συνεχίζεται σε πολλούς από τους ατείχιστους οικισμούς της υπαίθρου, από τις πόλεις της Θεσπρωτίας, μόνο η Ντόλιανη (αρχαία Φανοτή) συνεχίζει να κατοικείται. Ταυτόχρονα με την εγκατάλειψη των πόλεων διαλύεται το Κοινό των Ηπειρωτών, ενώ η Ήπειρος διχοτομείται μεταξύ της επαρχίας της Μακεδονίας και της Αχαΐας, με τη Θεσπρωτία να ανήκει διοικητικά στη δεύτερη.

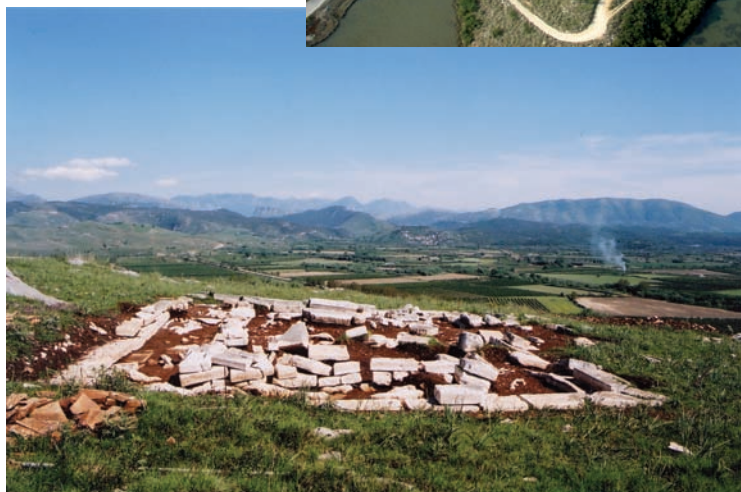
Οι αυτοκρατορικοί χρόνοι, ως το 250 μ.Χ., είναι μία περίοδος σχετικής σταθερότητας, με τους Ρωμαίους αποίκους να δραστηριοποιούνται στις πεδιάδες και τα παράλια, βελτιώνοντας προς όφελός τους τις συνθήκες πρωτογενούς παραγωγής και εμπορίου, και να προσαρμόζονται παράλληλα στα τοπικά ήθη. Το 2ο αι. μ.Χ. ιδρύεται στον κόλπο της Ηγουμενίτσας ο εμπορικού χαρακτήρα οργανωμένος οικισμός του Λαδοχωρίου, ενώ η Φωτική λειτουργεί ως ακμάζον τοπικό διοικητικό κέντρο. Η Ήπειρος θα αποτελεί πλέον ξεχωριστή επαρχία με έδρα τη Νικόπολη.

Ακολουθεί μία εκτεταμένη περίοδος αναστάτωσης (μέσα 3ου - μέσα 6ου αι. μ.Χ.), κατά την οποία οι επιδρομές των Γότθων αποτελούσαν μόνιμη απειλή, με συνέπεια την εγκατάλειψη των σημαντικότερων κέντρων και τη σταδιακή παρακμή ολόκληρης της Ηπείρου.

Το μικρό φρούριο του Πύργου Ραγίου, σε χρήση από την κλασική μέχρι την οθωμανική περίοδο.

*Ο κλασικός - ελληνιστικός
οικισμός της Λυγιάς.*

*Ερείπια ναού της αρχαϊκής -
κλασικής περιόδου στη
Μαστιλίτσα.*

Το κάστρο της Ραβενής.

Αρχαιότητες στο ρου του Καλαμά

Ο ποταμός Καλαμάς -ο Θύαμις των αρχαίων- υπήρξε ένας σημαντικός υδάτινος δρόμος μεταξύ της ενδοχώρας της Ηπείρου και των θεσπρωτικών ακτών του Ιονίου από την προϊστορική έως τη μεταβυζαντινή εποχή.

Ο Καλαμάς ήταν σε μεγάλο τμήμα του πλωτός κατά την αρχαιότητα. Τους υστεροκλασικούς και, κυρίως, τους ελληνιστικούς χρόνους (4ος – 2ος π.Χ. αι.) αναπτύχθηκαν κατά μήκος της πορείας του μία σειρά από θέσεις κατοίκησης, που μαρτυρούν τη συμβολή του ποταμού στην οικιστική ανάπτυξη της Θεσπρωτίας και στη διακίνηση ανθρώπων και αγαθών την περίοδο αυτή.

Στη διαδρομή από τις εκβολές του ποταμού στο Ιόνιο μέχρι τα σύνορα Θεσπρωτίας - Ιωαννίνων απαντώνται σημαντικές αρχαίες πόλεις (Γίτανα, οικισμοί Λυγιάς και Ντόλιανης), αλλά και μικροί ατείχιστοι ή οχυρωμένοι με μικρές ακροπόλεις οικισμοί (Μαστιλίτσα, Πύργος Ραγίου, Ραβενή, Βροσίνα, Οσδίνα, Σκάλα Ζωριάνου). Ειδικότερα, οι οχυρωμένες θέσεις στη Λυγιά, τον Πύργο Ραγίου και τη Μαστιλίτσα, πιστεύεται ότι ιδρύθηκαν στο εκτεταμένο δέλτα του Καλαμά από Κερκυραίους αποίκους και αποτελούσαν τμήμα της «Κερκυραϊκής Περαίας», που αναφέρεται από τον Θουκυδίδη.

Ο οχυρωμένος οικισμός της Ντόλιανης (αρχαία Φανοτή). Κατοικήθηκε από την υστεροκλασική μέχρι την οθωμανική περίοδο.

Τα Γίτανα

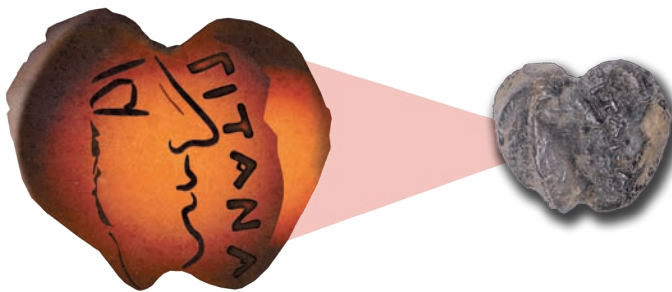
Ιστορικές πηγές

Η πρώτη αναφορά στην πόλη των Γιτάνων γίνεται από τον Έλληνα ιστορικό Πολύβιο (204 – 114 π.Χ.), που έγραψε την ιστορία του κατά τη διάρκεια της αιχμαλωσίας του στη Ρώμη. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι στην αρχή του έτους 170 π.Χ. ο Ρωμαίος ύπατος Αύλος Οστίλιος, ως επικεφαλής των ρωμαϊκών στρατευμάτων που θα διέσχιζαν την Ήπειρο για να μεταβούν στη Θεσσαλία, κατέλυσε στην οικία του Νέστορα Κρώπιου στη Φανοτή από κει, μετά από προτροπή του Κρώπιου, που τον πληροφόρησε για την επικείμενη απόπειρα αιχμαλωσίας και παράδοσής του στο βασιλιά Περσέα από τους Μολοσσούς Θεόδοτο και Φιλόστρατο, άλλαξε την πορεία του και έφτασε νύχτα στα Γίτανα, από όπου και έπλευσε προς την Αντίκυρα, στον Κορινθιακό, προκειμένου να μεταβεί από εκεί στη Θεσσαλία (Πολύβιος 27.16.4 - 6).

Επίσης, ο Ρωμαίος ιστορικός Τίτος Λίβιος (59 π.Χ. – 17 μ.Χ.) αναφέρει ότι το 172 π.Χ. έφτασαν στην πόλη, που απείχε δέκα ρωμαϊκά μίλια από τη θάλασσα, δύο Ρωμαίοι απεσταλμένοι, οι οποίοι μίλησαν στη γενική συνέλευση των Ηπειρωτών και εξασφάλισαν από αυτήν τετρακόσιους άνδρες, που στάλθηκαν στους Ορέστες, για την προστασία τους εναντίον των Μακεδόνων (Livius 42.38.1).

Οι νεότεροι περιηγητές

Οι επόμενες μαρτυρίες για τα Γίτανα προέρχονται από τους ξένους και Έλληνες περιηγητές του 19ου αι. (Francois Rouqueville, Henry Holland, Emile Isambert, Παναγιώτης Αραβαντινός κ.α.), οι οποίοι επισκέφθηκαν τα ερείπια της πόλης. Η περιοχή ήταν μέχρι τότε γνωστή με το όνομα Παλαιοβενετία. Οι περιγραφές των ερειπίων περιλαμβάνουν αναφορές για τις οχυρώσεις, όπου διέκριναν ελληνικές, ρωμαϊκές και νεότερες επισκευές, τους δρόμους, τα υπολείμματα οικιών, αλλά και τα ερείπια νεότερων εκκλησιών.

*Πήλινο σφράγισμα
από το Πρυτανείο
με την επιγραφή
GITANA.*

Ταύτιση – ονομασία

Η αρχαία πόλη των Γιτάνων είχε συνδεθεί με τα ερείπιά της ήδη από τους ξένους περιηγητές του 19ου αι., με βάση τις μαρτυρίες του Πολύβιου και του Λίβιου. Η ταύτισή της, αποδεκτή και από το σύνολο των ερευνητών του 20ου αι., επιβεβαιώθηκε στην πορεία από τις επιγραφές που βρέθηκαν στο χώρο.

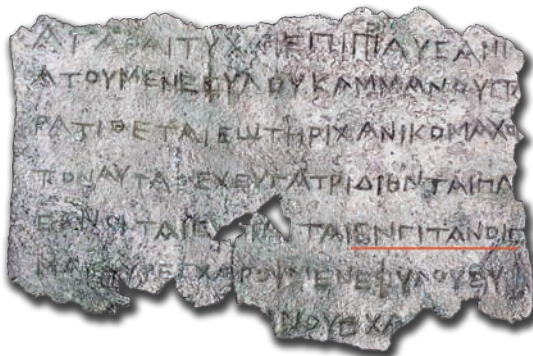
Η πρώτη λίθινη επιγραφή, που αποκαλύφθηκε τη δεκαετία του 1960 στην περιοχή του Φράγματος Καλαμά, στα βορειοδυτικά της αρχαίας πόλης, αφορά σε απελευθερωτικό ψήφισμα των μέσων του 4ου αι. π.Χ., όπου γίνεται αναφορά στην αρχή του προστάτη του Κοινού των Θεσπρωτών και στη Θέμιδα, στην οποία αφιερώθηκε ο απελεύθερος δούλος.

Αργότερα, κατά την ανασκαφή του πρυτανείου – αρχείου της πόλης στο νοτιοδυτικό άκρο του οικισμού, ανάμεσα στα περίπου 3.000 πήλινα σφραγίσματα που αποκαλύφθηκαν, δύο έφεραν την επιγραφή «ΓΙΤΑΝΑ». Η οριστική ωστόσο επιβεβαίωση της ταύτισης προήλθε από χάλκινη αφιερωματική επιγραφή που αποκαλύφθηκε στο μικρό δίκωρο ναό του δυτικού τμήματος του οικισμού, όπου αναφέρεται ξεκάθαρα το όνομα της πόλης (ΕΝ ΓΙΤΑΝΟΙΣ).

Όσον αφορά στην ακριβή ονομασία του οικισμού, πολλές εικασίες είχαν γίνει στο παρελθόν. Το όνομα στη μορφή Γίτανα εμφανίζεται, τόσο στον Πολύβιο (μετελθὲν εἰς Γίτανα τῆς νυκτός), όσο και στο Λίβιο (ad Gitana), όπου επιβεβαιώνεται ο πληθυντικός αριθμός του ονόματος. Ο αρχαιολόγος Σωτήρης Δάκαρης, ωστόσο, κατ' αναλογία προς τον οικισμό Τιτάνη στην περιοχή της Κορίνθου, θεώρησε εσφαλμένα ότι τα Γίτανα ήταν ρωμαϊκή παραφθορά της Τιτάνης. Η υπόθεσή του βασίστηκε στο γεγονός ότι τμήμα της πόλης ήταν κτισμένο πάνω σε γυψολιθικό υπόβαθρο (αρχ. τιτανόλιθος).

Μετά την αποκάλυψη των σφραγισμάτων, και κατ' αναλογία προς την Τιτάνη, το όνομα «ΓΙΤΑΝΑ» θεωρήθηκε δωρικός τύπος ενικού αριθμού του ονόματος «Γιτάνη», το οποίο και καθιερώθηκε στον επιστημονικό κόσμο.

Η πρόσφατη ανάγνωση της αφιερωματικής επιγραφής του ναού αποκατέστησε πλέον την αρχαία ονομασία του οικισμού, Γίτανα, η οποία αναμένεται στο εξής αντικαταστήσει τον παλαιότερο λανθασμένο τύπο του ονόματος, Γιτάνη.

Χάλκινη επιγραφή από το
«Μικρό Ναό» με το όνομα της
πόλης (ΕΝ ΓΙΤΑΝΟΙΣ).

Αεροφωτογραφία των Πιτάνων και του ποταμού Καλαμά.

Πανοραμική άποψη του δέλτα του Καλαμά από την κορυφή της Βρυσέλλας. Στο βάθος οι ακτές της Κέρκυρας.

Οικιστική εξέλιξη των Γιτάνων

Η επιλογή της θέσης. Η τειχισμένη υστεροκλασική/ελληνιστική πόλη των Γιτάνων είναι κτισμένη στο νοτιοδυτικό άκρο του επιμήκους υψώματος της Βρυσέλλας, στα βόρεια της κοίτης του ποταμού Καλαμά, στη συμβολή του με τον παραπόταμό του Καλπακιώτικο και σε απόσταση ενός περίπου χιλιομέτρου από το σύγχρονο υδροηλεκτρικό φράγμα. Βρίσκεται στην περιφέρεια της δελταϊκής πεδιάδας του Καλαμά και σε απόσταση οκτώ περίπου χιλιομέτρων από τη θάλασσα. Το μεγαλύτερο τμήμα του οικισμού εκτείνεται πάνω σε χαμηλό λατυποπαγές ασβεστολιθικό πλάτωμα (υψόμετρο 30 - 80μ.), που περιβάλλεται στις τρεις πλευρές του από την κοίτη του Καλαμά, ενώ στα βορειοανατολικά του η οχύρωση περιλαμβάνει το νοτιοδυτικό άκρο (υψόμετρο 183μ.) του γυψολιθικού όγκου της Βρυσέλλας.

Παρότι η τοπογραφία του οικισμού είναι ιδιόμορφη σε σχέση με τις υπόλοιπες τειχισμένες ηπειρωτικές πόλεις, που κατά κανόνα καταλαμβάνουν την κορυφή ενός υψώματος, η θέση είναι φυσικά οχυρή, καθώς προστατεύεται από το μαιανδρισμό του ποταμού και τη Βρυσέλλα στα βορειοανατολικά. Από απόσταση ο οικισμός δεν είναι ορατός, λόγω των λοιπών υψωμάτων που τον περιβάλλουν. Αυτός ήταν και ο λόγος που, πέραν της άμεσης προστασίας, περιελήφθηκε στην οχύρωση το άκρο της Βρυσέλλας, καθώς προσφέρει πανοραμική θέα του κάτω ρου και της δελταϊκής πεδιάδας του Καλαμά, των βόρειων θεσπρωτικών ακτών, της Κέρκυρας, αλλά και άμεση οπτική επαφή με τις παράκτιες οχυρώσεις της Μαστιλίτσας, του Πύργου Ραγίου και της Λυγιάς.

Η πρώτη κατοίκηση. Η προνομιά -από άποψη προστασίας και εγγύτητας σε φυσικούς πόρους- θέση συντέλεσε στην πρώιμη κατοίκηση της περιοχής από τους προϊστορικούς, ήδη, χρόνους, όπως υποδεικνύεται από την εύρεση πυριτολιθικών λεπίδων και προϊστορικής κεραμικής στην ευρύτερη περιοχή. Ειδικότερα, εντός του αρχαιολογικού χώρου, κατά τη σωστική ανασκαφή που διενεργήθηκε στο χώρο του νεκροταφείου για την ανέγερση του κτιρίου εξυπηρέτησης κοινού, αποκαλύφθηκε στο κατώτερο καστανέρυθρο στρώμα πλήθος χειροποίητων προϊστορικών οστράκων.

Μαστιλίτσα

Κτιριακά κατάλοιπα κάτω από το «Κτίριο Ε» της αγοράς.

Με ελάχιστες εξαιρέσεις, τα κατώτερα αρχαιολογικά στρώματα του οικισμού δεν έχουν μέχρι στιγμής ερευνηθεί, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει σαφής εικόνα για την πιθανή κατοίκηση του χώρου πριν από την τείχιση και ίδρυση της πόλης στο β' μισό του 4ου αι. π. Χ.

Η ίδρυση της πόλης των Γιτάνων. Μέχρι τον 5ο αι. π.Χ. η περιοχή, ως τμήμα της νότιας Κεστρίνης, ανήκε στη σφαίρα επιρροής των Χαόνων. Μετά την ίδρυση του Κοινού των Θεσπρωτών, πιθανότατα λίγο μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., κι ενώ η περιοχή είχε ήδη προσαρτηθεί από τους Θεσπρωτούς, ιδρύθηκε η πόλη των Γιτάνων, για να αποτελέσει την έδρα του Κοινού.

Το γεγονός ότι η πόλη υπήρξε το πολιτικό κέντρο των Θεσπρωτών επιβεβαιώνεται τόσο από την επιγραφή του απελευθερωτικού ψηφίσματος που αναφέρεται στον προστάτη του Κοινού, όσο και από την ύπαρξη θεάτρου και νομισματοκοπείου, από το μεγάλο της μέγεθος και την ίδια της τη θέση. Εάν η πόλη υπήρξε και θρησκευτικό κέντρο των Θεσπρωτών δεν έχει ακόμη

διαπιστωθεί από την έρευνα.

Η επιλογή της θέσης, εκτός από το ότι ενίσχυε την κυριαρχία των Θεσπρωτών στη νεοαποκτηθείσα νότια Κεστρίνη, είχε επιπλέον στρατηγικές, πολιτικές και οικονομικές προεκτάσεις. Η τοποθεσία, εκτός από φυσικά οχυρή, αποτελούσε κομβικό σημείο, ελέγχοντας την έξοδο του Καλαμά προς τη θάλασσα. Ο Καλαμάς, που την εποχή εκείνη ήταν πλωτός, αποτελούσε την κύρια οδό επικοινωνίας με την ενδοχώρα και συνέδεε την πόλη με τους υπόλοιπους θεσπρωτικούς τειχισμένους οικισμούς κατά μήκος του κάτω ρου του (πχ. Σκάλα Αετού, Ντόλιανη, Ραβενή). Ταυτόχρονα, εκτός από τις εμπορικές δυνατότητες που προσέφερε η επικοινωνία με τη θάλασσα, η πόλη έλεγχε τη μεγαλύτερη θεσπρωτική πεδιάδα (δέλτα Καλαμά), ενώ στην επικράτειά της ανήκε προφανώς και τμήμα της Κεστρίνης, περίφημης για τα βόδια που εκτρέφονταν στην πεδιάδα της.

Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες θεσπρωτικές πόλεις (π.χ. Ελέα, Ελίνα, Φανοτή), που δανείστηκαν το όνομά τους από το εκάστοτε φύλο που συσπειρώθηκε γύρω από αυτές, τα Γίτανα δε φαίνεται να συνδέονται με κάποιο επιμέρους φύλο. Εξάλλου, η επικράτειά τους ένωνε δύο περιοχές που μέχρι πρόσφατα χωρίζονταν μεταξύ Θεσπρωτίας και Χαονίας από τον Καλαμά. Η ίδρυσή της ήταν το αποτέλεσμα πολιτικής σκοπιμότητας από μέρους του Κοινού των Θεσπρωτών, που μόλις είχε συσταθεί. Παρόλα αυτά, σημαντικό στην πόλη πρέπει να ήταν το στοιχείο των Καμμανών (ή Κεστρινών), που αναφέρεται και στην αφιερωματική επιγραφή του ναού.

Στα νεοϊδρυθέντα Γίτανα αποδίδεται και η μοναδική και εξαιρετικά περιορισμένη κοπή του νομίσματος του Κοινού των Θεσπρωτών (335 - 330/325 π.Χ.), που υιοθέτησε τα νομισματικά σύμβολα των Ελεατών, του πρώτου θεσπρωτικού φύλου που έκοψε νόμισμα μεταξύ των 360 και 335 π.Χ. Τα νομισματικά σύμβολα –κεφαλή Περσεφόνης με στεφάνι από στάχυα στον εμπροσθότυπο και τρικέφαλος Κέρβερος στον οπισθότυπο– σχετίζονται άμεσα με την κυριότερη, μετά την απώλεια του μαντείου της Δωδώνης, λατρεία των Θεσπρωτών, της Περσεφόνης και του Άδη, που λατρεύονταν στο Νεκρομαντείο του Αχέροντα.

Νόμισμα Ελέας
(360 - 335 π.Χ.).

Αρχική μορφή και εξέλιξη της πόλης. Με την ίδρυσή της, η πόλη τειχίστηκε εξ αρχής με ισχυρό εξωτερικό περίβολο πολυγωνικής τειχοποιίας, ενισχυμένο με πύργους και θλάσεις, που περιέκλειε μία έκταση 287 στρεμμάτων. Σύμφωνα με τα μέχρι στιγμής στοιχεία, η πόλη διέθετε εξ αρχής ιπποδάμειο πολεοδομικό σχεδιασμό, με προσανατολισμό Β/ΒΑ – Ν/ΝΔ. Τα μόνα γνωστά κτιριακά λείψανα που χρονολογούνται πριν από το γνωστό πολεοδομικό σχεδιασμό της πόλης, κτισμένα με αργολιθοδομή και μάλιστα με ελαφρώς αποκλίνοντα προσανατολισμό, αποκαλύφθηκαν κάτω από το «Κτίριο Ε», στα δυτικά της στοάς της αγοράς, καθώς και κάτω από το πρυτανείο - αρχείο της πόλης στο νοτιοδυτικό άκρο του οικισμού.

Ο οικισμός φαίνεται πως ήταν κτισμένος σε όλη την τειχισμένη του έκταση, ακόμα και στο ύψωμα της Βρυσέλλας, με εξαίρεση τα απότομα νοτιανατολικά πρανή του. Σύμφωνα με την έκταση και την πυκνότητα της κατοίκησης, υπολογίζεται πως στην περίοδο ακμής του είχε πάνω από 6.000 κατοίκους. Επιπλέον, κτιριακά λείψανα εκτός των τειχών έχουν εντοπιστεί στα νοτιοδυτικά του θεάτρου και στην περιοχή του νεκροταφείου, στο χώρο του κτιρίου εξυπηρέτησης κοινού, χωρίς ωστόσο να έχει διευκρινιστεί η λειτουργία τους.

Δεν είναι γνωστό αν η κατοίκηση ήταν εξαπλωμένη εξ αρχής σε όλη την έκταση του οικισμού, ή αν συνέβη σταδιακά και ολοκληρώθηκε κατά τους ελληνιστικούς χρόνους. Το βέβαιο είναι πως γύρω στα μέσα του 3ου αι. π.Χ., στα χρόνια που η Ηπειρωτική Συμμαχία ηγεμονευόταν από τους απογόνους του Πύρρου, παρατηρείται σημαντική οικοδομική δραστηριότητα, που περιλάμβανε την ανέγερση του θεάτρου και την πολεοδομική οργάνωση της αγοράς. Παράλληλα με το θέατρο, στα δυτικά του τειχισμένου οικισμού, κτίστηκε, για την προστασία αυτού και όλης της παρόχθιας περιοχής, ένα προτείχισμα, που ένωνε το βορειοδυτικό άκρο της οχύρωσης με την όχθη του ποταμού.

Η δεσπόζουσα θέση της αγοράς, στους πρόποδες της Βρυσέλλας και ανατολικά της κύριας πύλης του οικισμού, είχε πιθανότατα προβλεφθεί κατά τον αρχικό πολεοδομικό σχεδιασμό της πόλης, αν και δε γνωρίζουμε τον τρόπο με τον οποίο ήταν αρχικά διαμορφωμένη. Όπως συνέβη σε γενικές γραμμές και στις υπόλοιπες ελληνικές αγορές, που την ελληνιστική εποχή περικλείστηκαν από στωικά οικοδομήματα, η αγορά των Ιτάνων οργανώθηκε πολεοδομικά με την ανέγερση στοάς στη βόρεια πλευρά της και πιθανότατα (καθώς δεν έχει χρονολογηθεί επακριβώς) ενός επιμήκους συγκροτήματος

καταστημάτων στη νότια πλευρά της αντίστοιχα. Λίγο αργότερα, στη δυτική στενή πλευρά της στοάς κτίστηκε ένα δίχωρο οικοδόμημα («Κτίριο Ε»), οι χώροι του οποίου πιθανολογείται ότι λειτουργούσαν ως σκευοθήκη και ιερό του Απόλλωνα Αγυιέα αντίστοιχα.

Ο δρόμος της αγοράς που περνούσε μπροστά από το συγκρότημα των καταστημάτων οδηγούσε στη νοτιοανατολική παρόχθια πύλη της οχύρωσης, έξω από την οποία πιθανολογείται η ύπαρξη των λιμενικών εγκαταστάσεων της πόλης.

Για την έκταση της χρήσης του νεκροταφείου της πόλης ανά χρονική περίοδο, στα βορειοδυτικά του τειχισμένου οικισμού, δεν υπάρχουν επαρκή διαθέσιμα στοιχεία. Παρόλα αυτά, είναι γνωστό ότι εκτεινόταν και εκτός του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου, κατά μήκος της όχθης του Καλαμά και του παραπόταμού του Καλπακιώτικου, σε απόσταση άνω του ενός χιλιομέτρου.

Ο αρχικός ιπποδάμειος πολεοδομικός σχεδιασμός της πόλης τροποποιήθηκε στην πορεία από μεταγενέστερες επεμβάσεις, που φαίνεται να επικεντρώνονται στο δυτικό τμήμα του οικισμού. Η χωροταξική αναδιάρθρωση φαίνεται πως επιβλήθηκε και από το κτίσιμο ενός διατειχίσματος, που απομόνωσε το τμήμα αυτό, έκτασης 51 στρεμμάτων, από τον υπόλοιπο οικισμό, αφήνοντας απέξω το χώρο της αγοράς.

Κατασκευαστικά, το διατείχισμα χρονολογείται κατά προσέγγιση μετά τον 4ο αι. π.Χ. Η χάραξη της πορείας του ωστόσο, που περνάει πάνω από τα θεμέλια αρχαιότερων κτιρίων και τέμνει διαγώνια οικοδομικά τετράγωνα και δρόμους, οδηγεί στην υπόθεση ότι κατασκευάστηκε μετά από κάποια καταστροφή, η οποία υποδηλώνεται και από μία νεότερη οικοδομική φάση από αργολιθοδομή, που εντοπίζεται στον εντός του διατειχίσματος τομέα. Ιδιαίτερα ελκυστική φαίνεται πλέον η υπόθεση της κατασκευής του διατειχίσματος μετά τη ρωμαϊκή καταστροφή του 167 π.Χ., παρά την παλαιότερη επικρατούσα άποψη ότι ο οικισμός εγκαταλείφθηκε οριστικά αμέσως μετά από αυτήν.

Η πιθανότητα του περιορισμού της κατοίκησης του, σημαντικά μειωμένου μετά τη ρωμαϊκή καταστροφή, πληθυσμού της πόλης στον εντός του διατειχίσματος τομέα ενισχύεται και από τα κινητά ευρήματα. Ενώ χρονολογούν το τέλος χρήσης της αγοράς και του θεάτρου στο 167 π.Χ.,

Αργυρό νόμισμα ρωμαϊκής δημοκρατίας από τα Γίτανα (2ος αι. π.Χ.).

*Χάλκινο νόμισμα του
Κοινού των Ηπειρωτών
(167 - 27 π.Χ.).*

υποδεικνύουν αντίθετα τη συνέχιση της κατοίκησης εντός του διατειχίσματος μέχρι το τέλος της δεύτερης λειτουργίας του Κοινού των Ηπειρωτών (167 – 27 π.Χ.). Η διάρκεια κατοίκησης του οικισμού υποδηλώνεται και από τα ευρήματα του νεκροταφείου, που χρονολογούνται μέχρι και τον 1ο αι. π.Χ.

Οι νεότερες επεμβάσεις. Μετά την εγκατάλειψη της πόλης, ελάχιστα σποραδικά κινητά ευρήματα, βυζαντινά και οθωμανικά, δηλώνουν την αραιή μεν αλλά διαρκή ανθρώπινη παρουσία στο χώρο. Υπολείμματα νεότερων, πρόχειρων κατασκευών από αρχαίο οικοδομικό υλικό σε δεύτερη χρήση διατηρούνται σποραδικά, χωρίς ωστόσο να είναι δυνατή η χρονολόγησή τους ή η διευκρίνιση της χρήσης τους. Κάποια από αυτά ανήκουν πιθανώς στα ερείπια των εκκλησιών που εντόπισαν οι περιηγητές του 19ου αι., εποχή που ο χώρος διατηρούσε την ονομασία Παλαιοβενετία. Αντίστοιχες περιορισμένες επεμβάσεις διατηρούνται και στις οχυρώσεις, ενώ συχνότεροι είναι οι πρόχειροι αναλημματικοί τοίχοι και οι λιθοσωροί, υπολείμματα της περιόδου κατά την οποία ο χώρος καλλιεργούνταν. Αν και περιορισμένη, η ανθρώπινη παρουσία ήταν ωστόσο καθοριστική για τη σημερινή κατάσταση διατήρησης της αρχαίας πόλης.

Το νεότερο τοπωνύμιο του χώρου, Γκούμανη, αποτελεί ακόμη την ανεπίσημη ονομασία της περιοχής μεταξύ των περιοίκων. Τις τελευταίες δεκαετίες, η καταστροφή των αρχαίων λειψάνων επιτάχθηκε από τη χρήση του χώρου για βοσκή και σταυλισμό ζώων. Από την περίοδο αυτή διατηρείται μεγάλος αριθμός ποιμνιοκατασκευών, κτισμένων με αρχαίο υλικό, που συχνά θεμελιώνονταν πάνω σε αρχαίους τοίχους. Το 1962 τα Γίτανα κηρύχθηκαν και επίσημα αρχαιολογικός χώρος, ενώ μόλις το 1986 περιφράχθηκε και έπαψε να αποτελεί χώρο βόσκησης.

Η ιστορία της έρευνας

Μετά τη σύντομη πρώτη καταγραφή των αρχαίων ερειπίων από τον Επιμελητή αρχαιοτήτων Ηπείρου Φώτιο Πέτσα στην Αρχαιολογική Εφημερίδα του 1952, ακολούθησε η περιγραφή του αρχαίου οικισμού από τον Άγγλο περιηγητή και αρχαιολόγο N. G. Hammond στο πολυδιαβασμένο έργο του Epirus (1967).

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, στα πλαίσια ερευνητικού προγράμματος του Αθηναϊκού Κέντρου Οικιστικής, πραγματοποιήθηκε αποτύπωση της αρχαίας θέσης σε χάρτες της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού και εκτεταμένη τοπογράφηση των οχυρώσεων και των ορατών κτιρίων στο εσωτερικό του

Ο χώρος του θεάτρου των Γιτάνων τη δεκαετία του 1980.

οικισμού. Τα πορίσματα των εργασιών αυτών συμπεριλαμβάνονται στη σχετική μελέτη του Σ. Δάκαρη, Θεσπρωτία (1972), η οποία αποτέλεσε και τη βάση για τη μετέπειτα έρευνα.

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980, όταν ξεκίνησαν για πρώτη φορά συστηματικές αποψιλωτικές και ανασκαφικές εργασίες στον αρχαίο οικισμό, η έρευνα περιοριζόταν σε σωστικές επεμβάσεις μετά από κρούσματα λαθρανασκαφών στο χώρο του αρχαίου νεκροταφείου, καθώς και σε τυχαία ευρήματα από τον υπόλοιπο αρχαιολογικό χώρο.

Οι ανασκαφικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν κατά τη χρονική περίοδο 1986 - 1997, υπό την εποπτεία της τότε προϊσταμένης της Η' Ε.Π.Κ.Α. κ. Καλλιόπης Πρέκα - Αλεξανδρή, επικεντρώθηκαν σε πέντε κτίρια στο δυτικό, εσωτερικά του διατειχίσματος τομέα, στο θέατρο της πόλης εξωτερικά της δυτικής οχύρωσης, στην αγορά και σε τρία ταφικά μνημεία από την περιοχή του νεκροταφείου.

Στηναγορά,συγκεκριμένα,αποκαλύφθηκαν η επιμήκης στοά, το παράπλευρό της δίχωρο κτίριο («Κτίριο Ε») και πλήθος λίθινων βάθρων στην κεντρική πλατεία αυτής. Στον

*Χάλκινο ειδώλιο
ανακεκλιμένου σατύρου
από το Πρυτανείο.*

Η βόρεια οχύρωση τη δεκαετία του 1980.

εντός του διατειχίσματος τομέα ανασκάφηκαν στα βορειοδυτικά ο μικρός πρόστυλος, δίχωρος ναός και κατά το ήμισυ ένα κτίριο μνημειακού χαρακτήρα («Κτίριο Γ»). Στο νοτιοδυτικό άκρο του χώρου ανασκάφηκε ένα μεγάλων διαστάσεων οικοδόμημα, που ταυτίστηκε με το πρυτανείο – αρχείο της πόλης («Κτίριο Α»), ενώ σε μικρή απόσταση από αυτό ερευνήθηκε αποσπασματικά μία ιδιωτική οικία («Κτίριο ΣΤ»). Επιπλέον, στα νοτιοδυτικά της αγοράς ερευνήθηκε ένα επίμηκες δημόσιο κτίριο με τριμερή κατά πλάτος διάταξη («Κτίριο Β»).

Το 2001 εκπονήθηκε από το Ι.Γ.Μ.Ε. μια γεωλογική - γεωτεχνική μελέτη για τον αρχαιολογικό χώρο και την ευρύτερη περιοχή του, προκειμένου να εξεταστούν οι επιπτώσεις από την έντονη διαβρωτική δράση του παρακείμενου ποταμού Καλαμά σε τμήματα του αρχαιολογικού χώρου (αγορά και θέατρο) και να ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα προστασίας.

Τον Οκτώβριο του 2003 ξεκίνησε, στα πλαίσια του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος Ηπείρου του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, η εκτέλεση του έργου «Ανάδειξη – Ανάπλαση αρχαιολογικού χώρου Γιτάνης Θεσπρωτίας», που ολοκληρώθηκε στα μέσα του 2009.

Χάλκινο αγαλμάτιο όρθιου σατύρου από το Πρυτανείο.

Ο αρχαιολογικός χώρος– Τα σωζόμενα μνημεία

Οχυρώσεις

Το ισχυρό πολυγωνικό τείχος, η περίμετρος του οποίου -μαζί με το γκρεμό στα ανατολικά- φτάνει τα 2.500μ., περιβάλλει την πόλη των Γιτάνων από όλες τις πλευρές (βλ. σελ. 78-79). Σώζεται σε καλή κατάσταση στο μεγαλύτερο τμήμα του εκτός από την βορειοανατολική πλευρά, όπου διατηρείται αποσπασματικά, ενώ στην ανατολική υπάρχει ένα κενό διάστημα περίπου 244μ., που έχει πιθανότατα καταρρεύσει και παρασυρθεί από τον ποταμό Καλαμά λόγω του ασταθούς γεωλογικού υποβάθρου.

Το πάχος των τειχών, που κυμαίνεται μεταξύ 2,50 και 4μ., ο τρόπος ενίσχυσής τους με πύργους ή θάλασες καθώς και η θέση των πύργων καθορίζονται από το φυσικό ανάγλυφο και από το βαθμό προσπέλασης ή την παρουσία φυσικών εμποδίων. Η πρόσβαση στον αρχαίο οικισμό γινόταν από τρεις κύριες πύλες (πύλες 1, 4 και 5) και τρεις μικρότερες πυλίδες (πύλες 2, 3 και 6).

Τα τείχη των Γιτάνων ακολουθούν, ως επί το πλείστον, το πολυγωνικό σύστημα τειχοποιίας, με λιγότερο ή περισσότερο επιμελημένη κατασκευή. Ως υλικό έχει χρησιμοποιηθεί ντόπιος φαιός ασβεστόλιθος, που αφθονεί στην περιοχή, ενώ σε επιμέρους σημεία έγινε χρήση και λευκού ασβεστόλιθου.

Κατασκευαστικά ακολουθείται το σύστημα των δύο παράλληλων μεταξύ τους παρειών, το ενδιάμεσο κενό των οποίων πληρώνεται με μικρότερους λίθους, χώμα και, κατά τόπους, θραυσμένα κεραμίδια («έμπλεκτος» τεχνική).

Η πολυγωνική οχύρωση περιμετρικά του Πρυτανείου.

*Ισοδομικό τείχος στη
δυτική οχύρωση.*

*Η βόρεια οχύρωση δυτικά
της κύριας πύλης.*

*Ο πύργος 3 στη
βόρεια οχύρωση.*

Παράλληλα με το πολυγωνικό σύστημα, χρησιμοποιείται το ισόδομο σε συγκεκριμένα σημεία της εξωτερικής οχύρωσης, όπως στους πύργους, στις θλάσεις και στις παραστάδες των πυλών, κυρίως για λόγους καλύτερης αρμογής των λίθων στις γωνίες, αλλά και για ενίσχυση της τειχοποιίας.

Στη βόρεια πλευρά, που είναι και η πιο ευπρόσβλητη, το τείχος εμφανίζει το μέγιστο πάχος του (4 μ. περίπου). Ενισχύεται με έξι πύργους ορθογώνιας κάτοψης (πύργοι 1 - 6). Τυπολογικά, με βάση τη θέση τους ως προς τα μεταπύργια, όλοι οι παραπάνω πύργοι ανήκουν στην κατηγορία των εφαπτόμενων στην εξωτερική παρειά του τείχους. Επιπλέον, στο ύψος της επιφάνειας του εδάφους, οι πύργοι ήταν συμπαγείς εσωτερικά, χωρίς ισόγειο άνοιγμα δωματίου. Οι διαστάσεις των ορθογώνιων πύργων ήταν περίπου 7 x 6μ., ενώ το πάχος των τοίχων τους κυμαίνεται μεταξύ 0,80 και 1,20μ.

Οι πύργοι 1 - 3 σώζονται σε μέγιστο ύψος έως 2,70 μ. Το σύστημα τειχοποιίας είναι το αμελές πολυγωνικό, ενώ κατά τόπους χρησιμοποιείται το ισόδομο σύστημα.

Οι πύργοι 4 - 5, που πλαισιώνουν την κεντρική πύλη, εμφανίζουν ασαφή εικόνα λόγω της διέλευσης του σύγχρονου δρόμου πρόσβασης και του καταπεσμένου οικοδομικού υλικού. Στον πύργο 4 παραμένει προβληματική η αποκατάσταση της νότιας και ανατολικής πλευράς του. Η βόρεια πλευρά σώζεται σε μέγιστο ύψος 1,40 μ. (4 δόμοι). Η ακριβής μορφή του εσωτερικού του πύργου δεν είναι εμφανής λόγω της μεγάλης ποσότητας καταπεσμένου υλικού, πιθανότατα από το ενισχυτικό γέμισμα. Εξαίρεση στην πολυγωνική τειχοδομία αποτελεί το σημείο ζεύξης του πύργου με το τείχος, όπου για τρεις σειρές γωνιόλιθων καθ' ύψος ακολουθείται το ισόδομο σύστημα. Ομοίως, λιγοστά είναι τα ορατά λείψανα των πλευρών και στον πύργο 5, καθώς έχουν υποστεί -τμηματικά- σημαντικές φθορές. Ο πύργος είναι σχεδόν τετράγωνης κάτοψης και σώζεται σε μέγιστο ύψος 1,40 μ. (4 δόμοι). Διακρίνεται μόνο το εξωτερικό μέτωπο, πάχους 0,60 - 0,80 μ. από μονή σειρά λίθων.

Ο πύργος 6 οριοθετεί το βατό και αδύναμο σημείο του βόρειου τείχους,

*Η πυλίδα 3 στη
δυτική οχύρωση.*

καθώς η χάραξη της γραμμής οχύρωσης ανατολικά του πύργου ακολουθεί την απόκρημνη πλαγιά του όρους της Βρυσέλλας. Λόγω της έντονης κλίσης του εδάφους στο σημείο αυτό, το μεγαλύτερο τμήμα του πύργου έχει καταρρεύσει και σήμερα είναι ορατή μόνο η θεμελίωσή του.

Η πρόσβαση στον αρχαίο οικισμό γίνεται μέσω της κύριας κεντρικής πύλης (πύλη 1), στο μέσο περίπου της βορειοδυτικής πλευράς της οχύρωσης. Το μήκος του ανοίγματος της πύλης υπολογίζεται σε 7 μ. και το αντίστοιχο πλάτος σε 4 μ. Από την πύλη αυτή διέρχεται ο σύγχρονος δρόμος και ως εκ τούτου είναι δύσκολη η έρευνα και ο εντοπισμός περαιτέρω στοιχείων που αφορούν στην κατασκευή της. Είναι, ωστόσο, προφανής ο μνημειακός της χαρακτήρας, εφόσον ενισχύεται εκατέρωθεν με δύο πύργους.

Δυτικότερα, μία δεύτερη πύλη (πύλη 2), μήκους 3,65 μ. και πλάτους 2,10 μ., σχετιζόταν, πιθανότατα, με την περιοχή του αρχαίου νεκροταφείου βόρεια του οχυρωμένου οικισμού. Στο εσωτερικό της φαίνεται να δημιουργείται κλίμακα, από την οποία σώζεται το κατώφλι και αποσπασματικά τμήματα των αναβαθμών της.

Το βορειοανατολικό τμήμα της οχύρωσης εκτείνεται από τον πύργο 6 μέχρι και τον ημικυκλικό πύργο 10 ανατολικά. Σε αυτήν την πλευρά το τείχος διατηρείται σε πολύ αποσπασματική μορφή. Στα σημεία που σώζεται καλύτερα, το ύψος του τείχους κυμαίνεται μεταξύ 0,50 και 1,50 μ. Πιθανότατα, λόγω του ιδιαίτερα απόκρημνου ανάγλυφου οι πύργοι 7 - 9 είναι τοποθετημένοι σε αραιότερα διαστήματα.

Η βόρεια οχύρωση με την κύρια πύλη σε πρώτο πλάνο.

Ο ημικυκλικός πύργος στην κορυφή της Βρυσέλλας.

Στο βορειοανατολικό άκρο της οχύρωσης δεσπόζει ο μεγάλος ημικυκλικός πύργος (πύργος 10), ο οποίος εποπτεύει μεγάλο μέρος του οικισμού των Γιτάνων και ταυτόχρονα την κοιλάδα του Καλαμά μέχρι τους οικισμούς της «Κερκυραϊκής Περαίας» στη Μαστιλίτσα και τη Λυγιά. Ο πύργος είναι επιμελημένης ισοδομικής τειχοποιίας, κατασκευασμένος από ασβεστολιθικούς λιθόπλινθους. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος του φθάνει τα 3,50 μ., το πάχος τα 1,20 μ. και η μέγιστη διάμετρος τα 11,70 μ. Πέντε ακτινωτά ζεύγματα στο εσωτερικό του, παρέχουν περαιτέρω ενίσχυση, ενώ εγκάρσιος τοίχος φράζει το άνοιγμά του στα δυτικά. Στην ανώτερη επιφάνεια των λίθων διακρίνονται τόρμοι και αύλακες πελεκόσχημων συνδέσμων, ενδεικτικό στοιχείο για τη χρονολόγηση του πύργου πριν τον 3ο αι. π.Χ. Δυτικά του ημικυκλικού πύργου διακρίνεται ορθογώνιο κτίσμα, που έχει υποστεί και νεότερες επεμβάσεις, ενώ στα βορειοδυτικά διαπιστώνεται η ύπαρξη μικρότερης πυλίδας (πύλη 6).

Λόγω της φυσικής προστασίας που παρέχεται από τον ποταμό Καλαμά και της διαμόρφωσης του εδάφους, η δυτική και η νότια πλευρά του τείχους δεν ενισχύονται με πύργους αλλά με δώδεκα συνολικά θλάσεις, ενώ το πάχος, στο μεγαλύτερο τμήμα του, φθάνει τα 2,50 μ.

Η δυτική πλευρά του οχυρωματικού περιβόλου ακολουθεί τη φυσική διαμόρφωση του εδάφους, από τη βορειοδυτική γωνία της οχύρωσης έως και την πυργοειδή προβολή του τείχους στα δυτικά του «Κτιρίου Α». Σώζεται σε ύψος 2 μ., ενώ το πάχος του φθάνει τα 2,50 μ. Το σύστημα τειχοποιίας είναι αμελές πολυγωνικό, που διαφοροποιείται στις γωνίες των θλάσεων και στο νότιο

τμήμα της πύλης 4, όπου ακολουθείται το ισόδομο σύστημα.

Δύο πύλες σε αυτή τη πλευρά (πύλες 3 - 4) εξασφάλιζαν την απρόσκοπτη επικοινωνία του οικισμού με την περιοχή του θεάτρου. Η βορειότερη πύλη (πύλη 3) έχει άνοιγμα μήκους 2,60 μ. και πλάτους 1,50 μ. Οι εσωτερικές της πλευρές είναι δομημένες με μεγάλους ορθογώνιους λίθους κατά το ισόδομο σύστημα τειχοποιίας. Στο εσωτερικό διαμορφώνεται κλίμακα, από την οποία διακρίνονται τμήματα των αναβαθμών της από μικρού μεγέθους, αδρά λαξευμένους, λίθους.

Η νοτιοδυτική πύλη (πύλη 4) αποτελεί μία από τις κύριες εισόδους, από την οποία διέρχεται ο πλακοστρωμένος δρόμος 11, που συνδέει το νότιο τμήμα του οικισμού με το θέατρο. Η πύλη έχει άνοιγμα μήκους 6,50 μ. και πλάτους 5,50 μ. και πλαισιώνεται από δύο παραστάδες, από τις οποίες σώζεται καλύτερα εκείνη της νότιας πλευράς, πάχους 2,20 - 2,30 μ. και σωζόμενου ύψους 1,50 μ. (3 δόμοι). Στη βόρεια παραστάδα ακολουθείται το πολυγωνικό και στη νότια το ισόδομο σύστημα τειχοποιίας. Στο μέσον, περίπου, των εσωτερικών παρειών των παραστάδων δύο ορθογώνιες προεξοχές, μήκους 1,40 μ., ορίζουν θυραίο άνοιγμα πλάτους 2,60 μ. Στη νότια προεξοχή διακρίνεται η διαμόρφωση υποδοχής των θυρόφυλλων.

Η νότια οχύρωση περιλαμβάνει το τμήμα από τη νοτιοδυτική γωνία του τείχους έως και τη νοτιοανατολική πύλη (πύλη 5), ακολουθώντας το ρου του Καλαμά μέχρι το σημείο όπου το ποτάμι διέρχεται από τους πρόποδες του

Τμήμα της νότιας οχύρωσης.

απόκρημνου γυψολιθικού βουνού της Βρυσέλλας. Στο σημείο αυτό, τμήμα του τείχους έχει παρασυρθεί από τη δράση του ποταμού.

Στη νότια πλευρά διαμορφώνονται συνολικά δέκα θλάσεις ανά διαστήματα μέσου μήκους 52 μ. Πρόκειται για προεξοχές -σε ορθή γωνία- της γραμμής του τείχους. Εσωτερικά στις θλάσεις το τείχος παρουσιάζει ανάλογη διαμόρφωση, εισέχει δηλαδή σχηματίζοντας γωνία ή καμπυλώνει. Η επιλογή των θλάσεων, σε συνδυασμό με την ανυπαρξία πύργων, οφείλεται στη φυσική άμυνα που προσφέρει ο ποταμός.

Το σύστημα τειχοποιίας είναι πολυγωνικό, ιδιαίτερα επιμελημένο κοντά στη νοτιοανατολική πύλη, ενώ στο σημείο ζεύξης των θλάσεων με το τείχος χρησιμοποιείται το ισόδομο. Το μέγιστο ύψος του φθάνει τα 2,50 μ. (4 - 5 δόμοι καθ' ύψος). Στο μεγαλύτερο τμήμα της το πάχος της νότιας οχύρωσης είναι 2,50 μ, εκτός από το σημείο πλησίον της πύλης 5, όπου για καθαρά αμυντικούς λόγους φθάνει τα 3,50 μ., αποτελώντας το ισχυρότερο σημείο μετά τη βορειοδυτική πλευρά. Η πύλη αυτή πιθανόν οδηγούσε σε παρόχθια λιμενική εγκατάσταση, εφόσον ο ποταμός ήταν πλωτός μέχρι αυτό το σημείο, γεγονός που εξηγεί και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την προστασία της.

Σε απόσταση 12 μ. από τη βορειοδυτική γωνία της οχύρωσης, προβάλλει ως βραχίονας ισχυρό πολυγωνικό προτείχισμα με διεύθυνση προς τα δυτικά, που ακολουθεί την απότομη κατωφέρεια του εδάφους μέχρι το ποτάμι, ενισχύοντας την άμυνα της δυτικής οχύρωσης και προστατεύοντας από τα

Η δυτική οχύρωση. Στο βάθος διακρίνεται το προτείχισμα.

Οι πύργοι του
διατειχίσματος.

Πύργος iii.

Πύργος ii.

Πύργος iv.

βόρεια την περιοχή του θεάτρου. Σώζεται σε μήκος 36 μ., έχει πάχος 2,30 μ, ενώ το μέγιστο σωζόμενο ύψος του είναι 3,20 μ.

Στο εσωτερικό του οικισμού ένα ισχυρό διατείχισμα (βλ. σελ. 40-41) με συνολικό μήκος 315 μ. διατηρεί το ίδιο πάχος (2 μ.) σε όλο του το μήκος, από το σημείο ζεύξης του με τον εξωτερικό περίβολο στα δυτικά της κύριας πύλης (πύλη 1) έως και τη νότια απόληξή του στον ανατολικό τοίχο του κτιρίου 59. Το σωζόμενο ύψος του δεν ξεπερνά το 1,60 μ. Το διατείχισμα ενισχυόταν από πέντε ορθογώνιους πύργους (πύργοι i - v) και διέθετε τέσσερις πύλες (πύλες I - IV). Μεταξύ διατειχίσματος και νότιας οχύρωσης διαπιστώνεται άνοιγμα, πλάτους 7 μ., όπου ενδεχομένως υπάρχει μία ακόμη πύλη.

Ως σύστημα τειχοποιίας χρησιμοποιείται τόσο το πολυγωνικό, όσο και το ισόδομο. Αποκλειστικά πολυγωνικό σύστημα συναντάται στο τμήμα του διατειχίσματος νότια του πύργου iv. Το πολυγωνικό σύστημα εναλλάσσεται με το ισόδομο σε μικρό τμήμα μεταξύ των πύργων i και ii, προφανώς για ενίσχυση της προστασίας της κατασκευής, λόγω της κλίσης του εδάφους. Αμιγώς ισόδομο είναι το τμήμα μεταξύ του πύργου ii και της πύλης II.

Οι πύργοι, διαστάσεων περίπου 7 x 8 μ. διακόπτουν το τείχος, σε αντίθεση με τους πύργους της εξωτερικής οχύρωσης, οι οποίοι εφάπτονται στο εξωτερικό της μέτωπο. Το μήκος των μεταπυργίων είναι κατά μέσο όρο 35 μ., ενώ δύο από τους πύργους (πύργοι ii και iv) ελέγχουν την πρόσβαση στο εσωτερικό του διατειχίσματος, προστατεύοντας τις πύλες I και II αντίστοιχα. Στην εσωτερική πλευρά όλων των πύργων προς το διατείχισμα, υπάρχει μικρό θυραίο άνοιγμα, κυμαινόμενου πλάτους 1,20 - 1,60 μ., που οδηγούσε σε ισόγειο

Το διατείχισμα των Γιτάνων.

Η πύλη I του διατειχίσματος, που οδηγεί στην αγορά.

δωμάτιο, στοιχείο ενδεικτικό για τη χρονολόγηση της κατασκευής μετά τον 4ο αι. π.Χ. Το πάχος των πύργων δεν ξεπερνά τα 0,50 μ., ενώ οι πλευρές τους αποτελούνται από μονή ή διπλή κατά πλάτος σειρά λίθων.

Ο πύργος i είναι κτισμένος κατά το πολυγωνικό σύστημα τειχοποιίας με δύο σειρές λίθων κατά πλάτος, ενώ στη βόρεια πλευρά υπάρχει ισόδομος τοιχοβάτης. Η θέση στην οποία χτίστηκε ο πύργος είναι ιδανική για την εποπτεία της κεντρικής πύλης του οικισμού (πύλη 1), αλλά και του δρόμου πρόσβασης προς την αγορά. Ο πύργος ii βρίσκεται σε απόσταση 3,40 μ. βορειοδυτικά της πύλης I του διατειχίσματος, την οποία και προστατεύει. Στο θυραίο άνοιγμα,

*Η πύλη III του διατειχίσματος.
Στο βάθος η περιοχή της «Κάτω Πόλης».*

πλάτους 1,60 μ., είναι ορατά λείψανα αναβαθμίδων κλίμακας.

Στο σημείο όπου το διατείχισμα στρέφεται προς τα νοτιοδυτικά προβάλλει ο πύργος iii, ο οποίος διακόπτει την πορεία του δρόμου 16 της αγοράς. Οι πλευρές του, επιμελώς κατασκευασμένες, αποτελούνται από συνεχή ισόδομο τοιχοβάτη, ορθοστάτες και οριζόντιο γείσο. Στην είσοδο του πύργου, πλάτους 1,30 μ., διακρίνονται λείψανα αναβαθμίδων.

Ο πύργος iv βρίσκεται νότια της πύλης II του διατειχίσματος. Το άνοιγμα εισόδου στον πύργο iv είναι 1,20 μ. Στο νοτιότερο πύργο v είναι ορατή μόνο η άνω επιφάνεια των λίθων των πλευρών του, ενώ στη δυτική του πλευρά υπάρχει είσοδος πλάτους 1,40 μ.

Μέσω της κύριας πύλης I του διατειχίσματος επιτυγχάνεται η άμεση επικοινωνία του δυτικού τμήματος της πόλης, όπου τα δημόσια κτίρια, με την αρχαία αγορά, το εμπορικό και πολιτικό κέντρο του οικισμού. Η πύλη είναι κατασκευασμένη κατά το ισόδομο σύστημα τειχοποιίας. Σώζονται δύο σειρές γωνιόλιθων καθ' ύψος, με μέγιστο σωζόμενο ύψος παραστάδων 1,10 μ. Το πλάτος της πύλης είναι 3,20 μ., ενώ το μήκος των παραστάδων συμπίπτει με το πάχος του διατειχίσματος (2 μ.).

Στην πύλη II του διατειχίσματος κατέληγε ο δρόμος 6, που οδηγούσε στην περιοχή του «Μικρού ναού» (κτίριο 25) διερχόμενος από το δημόσιο κτίριο 1 («Κτίριο Β»). Η πύλη έχει άνοιγμα μήκους 3 μ. και πλάτους 2 μ. περίπου. Ως παραστάδες έχουν χρησιμοποιηθεί ορθοστάτες από λευκό ασβεστόλιθο, που σώζονται σε ύψος 0,90 μ. Εδράζονται σε τοιχοβάτη από επιμελώς επεξεργασμένους ορθογώνιους λιθόπλινθους λευκού ασβεστόλιθου, ενώ εξωτερικά της πύλης, αποκαλύφθηκε λίθινος βαίτυλος, φαλλόσχημο σύμβολο του Απόλλωνος Αγνιέως.

Η πύλη II του
διατειχίσματος.

Η πύλη III βρίσκεται νότια του πύργου ν και έχει άνοιγμα πλάτους 2 μ. Ορθοστάτες από λευκό ασβεστόλιθο λειτουργούν ως παραστάδες και εδράζονται σε ισόδομο τοιχοβάτη, ο οποίος στη νότια πλευρά αποτελείται από καλά επεξεργασμένη λιθόπλινθο.

Στο τμήμα μεταξύ των πύργων i και ii, αποκαλύφθηκε με αφορμή τις εργασίες ανάδειξης μία ακόμη πυλίδα (πύλη IV). Η πύλη έχει πλάτος 1,80 μ. και στο δυτικό μέτωπο του ανοίγματος υπάρχει κατώφλι, που αποτελείται από μονολιθικό πεσσό σε δεύτερη χρήση.

Ο οικισμός: χωροταξική οργάνωση

Το ιπποδάμειο πολεοδομικό σύστημα ακολουθείται, κατά κανόνα, στις υστεροκλασικές και ελληνιστικές οργανωμένες πόλεις. Το σχέδιο των πόλεων διαμορφώνεται βάσει ενός συστήματος τεμνόμενων δρόμων, που δημιουργούν ορθογώνιες οικοδομικές νησίδες (οικοδομικά τετράγωνα) παρόμοιων διαστάσεων, με συνήθως δύο έως τέσσερις οικίες ανά νησίδα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα στον ηπειρωτικό χώρο αποτελούν οι πόλεις της Κασσώπης και της Αμβρακίας.

Τα Γίτανα, ιδρυμένα κατά την ύστερη κλασική περίοδο, αποτελούν το μοναδικό μέχρι σήμερα γνωστό παράδειγμα υιοθέτησης του ιπποδάμειου συστήματος στο θεσπρωτικό χώρο, αν και αυτό δεν ακολουθείται αυστηρά σε όλη την έκταση του οικισμού (βλ. σελ. 40-41). Λόγω της έντονης κατωφέρειας

Το ιπποδάμειο πολεοδομικό σύστημα στο νοτιοδυτικό τμήμα των Πιτάνων.

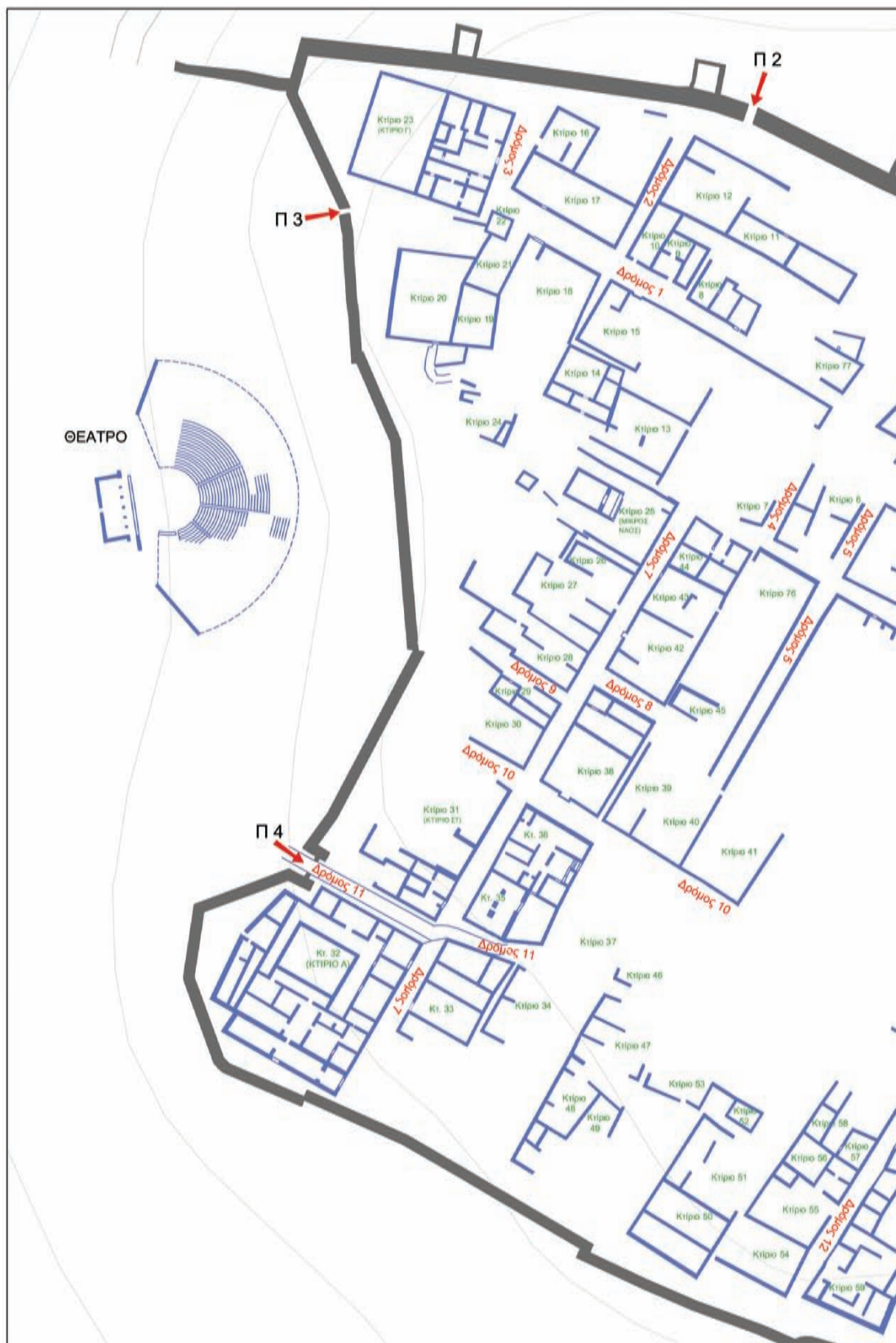
του εδάφους, από βορρά προς νότο, αλλά και των τεχνητών ανδρήρων, τα οποία χρειάστηκε να διαμορφωθούν σε διάφορα σημεία για την εξομάλυνση των υψομετρικών διαφορών, τα κτίρια δυτικά του διατειχίσματος είναι διατεταγμένα κλιμακωτά. Τα άνδρα ακολουθούν κατεξοχήν τη βασική κλίση από βορρά προς νότο, ενώ υπάρχουν και παρεκκλίσεις (κατεύθυνση Α - Δ ή Δ - Α). Χαρακτηριστικό είναι ότι οι αναλημματικοί τοίχοι, που ορίζουν τα άνδρα, είναι ταυτόχρονα και οι εξωτερικοί τοίχοι των κτιρίων.

Πέραν της νότιας πλαγιάς του υψώματος της Βρυσέλλας (υψ. 183 μ.), όπου λόγω της έντονης κατωφέρειας δεν έχουν διαπιστωθεί θεμέλια οικοδομημάτων, η υπόλοιπη -σχετικά ομαλή- έκταση του περιτειχισμένου οικισμού παρουσιάζει σημαντική πυκνότητα κτιρίων. Η δομημένη ζώνη, εκτός από την κορυφή και τη νοτιοδυτική πλαγιά της Βρυσέλλας, αναπτύσσεται από την επίπεδη έκταση στους νότιους πρόποδες του υψώματος προς νότο σε υψόμετρο που κυμαίνεται από 30 έως 80 μ.

Το διατείχισμα χωρίζει τον αρχαίο οικισμό σε δύο οικιστικούς τομείς, τον ανατολικό και το δυτικό. Το δυτικό τμήμα του οικισμού, όπου κατεξοχήν υλοποιήθηκε το πρόγραμμα εργασιών ανάδειξης - ανάπλασης του Γ' Κ.Π.Σ., έχει συνολική έκταση 51 στρέμματα. Από τα μέχρι στιγμής δεδομένα, διαπιστώνεται ότι τα σημαντικότερα -δημόσια και ιερά- κτίρια των Γιτάνων βρίσκονται σε αυτό το τμήμα του οικισμού που προστατεύεται από το

Τμήμα του οικισμού των Γιτάνων εντός του διατειχίσματος.

Δρόμοι των Γιτάνων.

Δρόμος 1.

Δρόμος 13.

Δρόμος 7.

διατείχισμα. Σήμερα διακρίνονται τα οικοδομικά λείψανα από, περίπου, ογδόντα (80) κτίρια, στα οποία συμπεριλαμβάνονται τα ήδη ανασκαμμένα («Κτίρια Α, Β, Γ, ΣΤ», και «Μικρός Ναός»), ενώ η στοά και το «Κτίριο Ε» της αγοράς, βρίσκονται βορειοανατολικά του διατειχίσματος.

Σε γενικές γραμμές ακολουθείται μία παραλλαγή του ιπποδάμειου συστήματος με αρκετές ωστόσο αποκλίσεις από την κανονικότητα, όπως αποκλίνοντα ως προς τον προσανατολισμό κτίρια και δρόμοι, ποικίλο μέγεθος οικιών και οικοδομικών νησίδων, ποικίλος αριθμός οικιών ανά οικοδομική νησίδα και ποικίλη εσωτερική διαρρύθμιση των οικιών. Κάποιες από τις αποκλίσεις αυτές οφείλονται στις μετατροπές του αρχικού σχεδιασμού που επέβαλε το κτίσιμο του διατειχίσματος, αλλά και στην προσαρμογή της εξωτερικής οχύρωσης, και κατ' επέκταση του σχεδίου, στο φυσικό ανάγλυφο.

Κάθε οικοδομική νησίδα χωριζόταν από μία κεντρική στενωπό σε δύο σειρές οικιών. Οι στενωποί διατρέχονταν από λίθινους αγωγούς, που αποτελούσαν μέρος ενός πυκνότερου αποχετευτικού δικτύου. Ο αριθμός των οικιών ανά οικοδομικό τετράγωνο δεν έχει καθοριστεί επακριβώς (πιθανότατα από 2 έως 6), καθώς στον κατά μήκος άξονα των νησίδων χωρίζονταν μεταξύ τους από απλή μεσοτοιχία, που δυσχεραίνει τη μεταξύ τους διάκριση εφόσον δεν έχει ακόμη αποσαφηνιστεί η εσωτερική τους διαρρύθμιση. Ορισμένα -κατά κανόνα δημόσια- κτίρια καταλάμβαναν από μόνα τους μία ολόκληρη οικοδομική νησίδα. Τη μεγαλύτερη κανονικότητα φαίνεται ότι εμφανίζει η κεντρική, στον άξονα Α - Δ, σειρά οικοδομικών νησίδων, που ορίζεται από τους κύριους δρόμους 6 και 10, όπου κάθε νησίδα έχει διαστάσεις περίπου 34 x 74 μ., με εξαίρεση τις δύο δυτικότερες, που διαιρούνται σε μικρότερα τμήματα από τους δρόμους 8 και 9 αντίστοιχα.

Το Πρυτανείο («Κτίριο Α») καταλαμβάνει ένα ολόκληρο οικοδομικό τετράγωνο. Δίπλα ο λιθόστρωτος δρόμος 11 και στο βάθος η πύλη 4.

Τον οικισμό διατρέχουν από βορειοδυτικά προς νοτιοανατολικά δύο μεγάλοι δρόμοι (6 και 10), οι οποίοι σχετίζονται με τις πύλες II και III του διατειχίσματος, συνδέοντας τα δύο τμήματα του οικισμού μεταξύ τους. Άλλοι τέσσερις, παράλληλοι σε αυτούς, δρόμοι (δρόμος 1, 8, 9 και 11) περιορίζονται στο δυτικό τμήμα του εντός του διατειχίσματος τομέα, ενώ τέσσερις ακόμη σχετίζονται με την περιοχή της αγοράς (δρόμοι 14-17), στα βορειοανατολικά του διατειχίσματος.

Κάθετα προς τους παραπάνω δρόμους χαράσσονται τέσσερις σημαντικές οδικές αρτηρίες (δρόμοι 5, 7, 12 και 13), εκ των οποίων ο δρόμος 12 διέρχεται την πύλη I του διατειχίσματος και καταλήγει στην αγορά, ενώ ένας ακόμη δρόμος φαίνεται ότι καταργήθηκε κατά την κατασκευή του διατειχίσματος. Άλλοι τρεις, παράλληλοι σε αυτούς, δρόμοι (δρόμος 2, 3 και 4) περιορίζονται στο βορειοδυτικό τμήμα του οικισμού.

Η αγορά του οικισμού (κτίρια 72-75) βρίσκεται σε επίπεδη έκταση στους πρόποδες του υψώματος της Βρυσέλλας. Αποτελούσε χώρο συναθροίσεων και αγοραπωλησιών, όχι μόνο για τους κατοίκους της πόλης, αλλά και για τους πληθυσμούς της υπαίθρου, στα πλαίσια των ανταλλαγών πρωτογενών και μεταποιημένων προϊόντων. Ο χώρος έχει τη μορφή ανοιχτής πλατείας που κλείνεται στα βόρεια από στοά. Δίπλα στη στοά βρίσκεται ορθογώνιο κτίριο, που λειτουργούσε και ως χώρος λατρείας. Τη νότια πλευρά της αγοράς οριοθετεί πλακόστρωτος δρόμος και συγκρότημα δεκάδων καταστημάτων.

Η περιοχή της αγοράς.

Ο δρόμος 14, που οδηγεί από την κύρια πύλη της οχύρωσης (πύλη 1) στην αγορά, οριοθετείται προς βορρά από τα κτίρια 70-71 και από ένα ακόμη κτίριο στα δυτικά του κτιρίου 70, ενώ προς νότο από το βόρειο τοίχο του δωματίου-προσκήσιματος του κτιρίου 69.

Βόρεια του δρόμου 6 σε εγγύτητα με το διατείχισμα και την πύλη Ι βρίσκονται τα κτίρια 1 – 7. Διαμορφώνονται σε δύο άνδρα από βορρά προς νότο, μεταξύ των οποίων, πιθανότατα, περνούσε αρχαίος δρόμος. Το υψηλότερο -τεχνητό- άνδρo συγκρατείται στη δυτική του πλευρά από αναλημματικό τοίχο, ο οποίος στο βορειοανατολικό πέρας του διακόπτεται από το διατείχισμα. Στο χαμηλότερο άνδρo διαμορφώνονται τρεις ανισομεγέθεις οικοδομικές νησίδες. Στην ανατολικότερη βρίσκεται ένα από τα σημαντικότερα κτίρια του οικισμού (κτίριο 1). Το κτίριο 1 («Κτίριο Β»), λίγα μόνο μέτρα από την πύλη Ι του διατειχίσματος, αποτελεί οικοδόμημα με ιδιαίτερη λειτουργία, πιθανότατα για συγκεντρώσεις μεγάλου πλήθους. Μία τέταρτη νησίδα δυτικότερα, όπου το κτίριο 7, παραμένει ασαφής ως προς τις διαστάσεις της.

Στο ΒΔ τμήμα του οικισμού τα κτίρια (κτίρια 8 – 23) διαμορφώνονται σε επάλληλα -τεχνητά- άνδρα με τους περισσότερους εξωτερικούς αλλά και ενδιάμεσους τοίχους των κτιρίων να λειτουργούν και ως αναλημματικοί.

Στο ΝΔ τμήμα του οικισμού διαμορφώνονται τέσσερις οικοδομικές νησίδες, που εκτείνονται στα δυτικά του κεντρικού δρόμου 7 σε σχετικά ήπια κατωφέρεια του εδάφους, και ορίζονται από τρεις δρόμους (δρόμοι 9 – 11), παράλληλους μεταξύ τους και εγκάρσιους στον κεντρικό δρόμο 7. Τα κτίρια 24 – 32 διαμορφώνονται σε επάλληλα άνδρα από βορρά προς νότο, συγκρατούμενα από αναλημματικούς τοίχους, που αποτελούν ταυτόχρονα και τους εξωτερικούς τοίχους των κτιρίων. Εκτός των ήδη ανασκαμμένων κτιρίων 25 και 32 («Μικρός Ναός», «Κτίριο Α») και του μερικώς ανασκαμμένου κτιρίου 31 («Κτίριο ΣΤ»), τα υπόλοιπα κτίρια σώζονται, ως επί το πλείστον, σε επίπεδο θεμελίωσης.

Την πρώτη, από νότο, νησίδα καταλαμβάνει το κτίριο 32 («Κτίριο Α»). Πρόκειται για ιδιαίτερα σημαντικό δημόσιο κτίριο, πιθανόν το Πρυτανείο - Αρχείο της πόλης, το οποίο αναπτύσσεται γύρω από κεντρική υπαίθρια

Χάλκινος διαβήτης από
κτίριο των Γιτάνων.

Θησαυρός χάλκινων νομισμάτων
ελληνιστικής περιόδου.

Κεφαλή πήλινου
ειδωλίου ελληνιστικής
περιόδου.

αυλή. Γύρω από την αυλή υπήρχαν χώροι συμποσίων διακοσμημένοι με ψηφιδωτά δάπεδα, εργαστήρια και αποθήκες.

Στη βόρεια πλευρά του ίδιου δρόμου το ημιανασκαμμένο κτίριο 31 («Κτίριο ΣΤ») φαίνεται να καταλαμβάνει τη νοτιοανατολική γωνία της νησίδας, όπου πρέπει να συμπεριλαμβάνονται ένα ή δύο ακόμη κτίρια. Η τρίτη νησίδα ορίζεται από τους δρόμους 7, 9 και 10 και περιλαμβάνει τα κτίρια 29 – 30.

Η τέταρτη, προς βορρά, νησίδα περιλαμβάνει τα κτίρια 25 – 28. Ορίζεται στα βόρεια από το πλάτωμα του κτιρίου 25, που έχει ταυτιστεί με μικρό ναϊκό οικοδόμημα και ονομάζεται συμβατικά «Μικρός Ναός», και από τους δρόμους 7 και 9 στα ανατολικά και νότια.

Ανατολικά από την κεντρική αρτηρία 7 αναπτύσσονται δεκαοκτώ (18) κτίρια (κτίρια 33 – 45) που ορίζονται από τους δρόμους 5 – 8, 10 και 11. Στην περιοχή αυτή του οικισμού, ιδιαίτερα στο βόρειο τμήμα της, ακολουθείται με μεγαλύτερη συνέπεια το ιπποδάμειο σύστημα, με τις οικοδομικές νησίδες να έχουν σχεδόν όμοιες διαστάσεις. Χαρακτηριστική είναι, επίσης, η ύπαρξη στενωπών, οι οποίες φαίνεται να χωρίζουν κατά μήκος τις νησίδες σε δύο ίσια τμήματα. Διακρίνονται τέσσερις οικοδομικές νησίδες. Η πρώτη, από νότο, νησίδα βρίσκεται μεταξύ των δρόμων 7 και 11 και φαίνεται να σταματά σε απόσταση 5 μ. από τα τείχη. Το ανατολικό της όριο παραμένει, ωστόσο, ασαφές. Αρχικά, θα πρέπει να περιλάμβανε τέσσερα κτίρια, από τα οποία είναι ορατά μόνο τα δύο (κτίρια 33 – 34). Στο ενδιάμεσο των κτιρίων διαμορφώνεται στενωπός.

Προς βορρά, μία δεύτερη νησίδα, περιλαμβάνει τα κτίρια 35 – 36, ενώ θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι στην ίδια οικοδομική νησίδα υπήρχαν δύο ακόμη κτίρια. Ένα από αυτά (κτίριο 37) διατηρείται πολύ αποσπασματικά. Βόρεια του δρόμου 10 διαμορφώνεται η τρίτη νησίδα, η οποία περιλαμβάνει τα κτίρια 38 – 40 και ορίζεται από τους δρόμους 7, 8 και 10. Ως ανατολικό όριο θα πρέπει να θεωρήσουμε το δρόμο 5, ο οποίος, πιθανότατα, συνέχιζε προς νότο, τουλάχιστον μέχρι το ύψος του δρόμου 10. Η πέμπτη νησίδα, η οποία περιλαμβάνει τα κτίρια 42 – 45 και το κτίριο 76, ορίζεται σαφώς από τέσσερις δρόμους (δρόμοι 5 – 8). Τέλος, στην έκτη νησίδα, ανατολικά του δρόμου 5 και μέχρι το δρόμο 13, έχουν διαπιστωθεί οικοδομικά λείψανα δύο κτιρίων (κτίρια 62 και 79). Τα περισσότερα κτίρια και σε αυτήν περιοχή διαμορφώνονται σε επάλληλα κλιμακωτά άνδηρα, για τη στήριξη των οποίων χρησιμοποιούνται οι εξωτερικοί τοίχοι των ίδιων των κτιρίων.

Εκατέρωθεν των διασταυρούμενων δρόμων 10 και 12 αναπτύσσονται τα κτίρια 46 – 68, 79 και 81. Μέσω αυτού του ορατού πλέγματος δρόμων,

που παρουσιάζει μία κανονικότητα σε αυτήν την περιοχή του οικισμού, διαμορφώνονται έξι οικοδομικές νησίδες βόρεια του δρόμου 10. Τα κτίρια (62 – 68) είναι ορατά σε επίπεδο θεμελίωσης και διαμορφώνονται σε επάλληλα άνδρα. Σε καλύτερη κατάσταση σώζονται τα οικοδομήματα παράλληλα με τη νότια οχύρωση, όπου ορισμένα κτίρια (κτίρια 50, 54 και 59) διατηρούνται σε ιδιαίτερα μεγάλο ύψος, που φθάνει τα 2,50 μ. Η ισχυρή πολυγωνική τοιχοποιία, η μικρή απόσταση από τα τείχη καθώς και η διάταξη στο χώρο σαν να μιμούνται τις θλάσεις της οχύρωσης με σπασίματα των τοίχων σε ορθή γωνία, υποδηλώνουν πιθανότατα κάποιον αμυντικό χαρακτήρα. Φαίνεται ότι ενίσχυαν κατά κάποιο τρόπο το μέτωπο της οχύρωσης και ταυτόχρονα αποτελούσαν τη συνέχεια του διατειχίσματος, το οποίο απολήγει στη βορειοανατολική γωνία του κτιρίου 59.

Στο σημείο μεταξύ της νότιας οχύρωσης και του εξωτερικού μετώπου των παραπάνω κτιρίων, ο Σ. Δάκαρης πιθανολογεί την ύπαρξη αρχαίας οδού, η οποία θα οδηγούσε στη νοτιοανατολική πύλη της οχύρωσης (πύλη 5). Οι εργασίες πεδίου επιβεβαιώνουν την παραπάνω άποψη, καθώς έφεραν στο φως τμήμα αρχαίου καταστρώματος δρόμου.

Σε ένα μεγάλο, φυσικά, διαμορφωμένο πλάτωμα δυτικά του δρόμου 12, έκτασης έξι στρεμμάτων, περίπου, δε διακρίνονται καθόλου αρχιτεκτονικά λείψανα, παρά μόνο διάσπαρτοι λιθοσσωροί και νεότεροι αναλημματικοί τοίχοι από αργολιθοδομή, καθώς η περιοχή είχε χρησιμοποιηθεί τις προηγούμενες δεκαετίες για καλλιέργεια.

Το λίθινο θέατρο των Γιτάνων εντοπίστηκε μεταξύ της δυτικής οχύρωσης και του ποταμού σε ειδυλλιακή τοποθεσία. Παρόλο που βρίσκεται εξωτερικά των τειχών, προστατεύεται από το προτείχισμα, ενώ επιπλέον φυσική προστασία παρέχεται από το ποτάμι, προς το οποίο είναι προσανατολισμένο. Καθώς τα Γίτανα αποτελούσαν το πολιτικό κέντρο του Κοινού του Θεσπρωτών, το θέατρο προοριζόταν τόσο για πολιτικές συναθροίσεις και θεατρικές παραστάσεις όσο και για τις πολιτικές συγκεντρώσεις του «Κοινού», στο οποίο συμμετείχαν εκπρόσωποι των διαφόρων θεσπρωτικών φύλων.

*Το θέατρο των Γιτάνων
εκτός των τειχών.
Στο επάνω άκρο της
φωτογραφίας διακρίνεται
το προτείχισμα.*

Τμήμα της «Κάτω Πόλης» των Γιτάνων.

Ο τομέας του οικισμού, ανατολικά του διατειχίσματος, που συμβατικά ονομάστηκε «Κάτω Πόλη» καλύπτει μια έκταση 100 περίπου στρεμμάτων. Σε μια περιοχή, όπου η κλίση του αναγλύφου ακολουθεί κατεύθυνση άλλοτε από βορρά προς νότο (στα νότια της αγοράς) και άλλοτε από δύση προς ανατολή (στα νοτιοανατολικά της αγοράς), τεχνητά άνδηρα τα οποία διαμορφώθηκαν για την εξομάλυνση των υψομετρικών διαφορών, καθορίζουν σε αρκετά μεγάλο βαθμό, την πολεοδομική οργάνωση με αποτέλεσμα τα κτίρια και οι δρόμοι να διατάσσονται κλιμακωτά.

Λόγω της περιορισμένης έκτασης των ερευνών σε αυτό το τμήμα του οικισμού, η αποσπασματική εικόνα των οικοδομικών λειψάνων δεν επιτρέπει προς το παρόν να εξαγάγουμε συμπεράσματα για την ακριβή κάτοψη και επομένως για τον αριθμό των κτιρίων, που περιλαμβάνει η κάθε οικοδομική νησίδα. Το σύννηθες είναι δύο μεγάλα ή και περισσότερα μικρά και εφαπτόμενα κτίρια, να καταλαμβάνουν το ανατολικό και δυτικό τμήμα των νησίδων (στον άξονα βορρά - νότου) και μεταξύ αυτών, στο μέσο της νησίδας να μεσολαβεί στενωπός (πλάτους 1-1,5μ.).

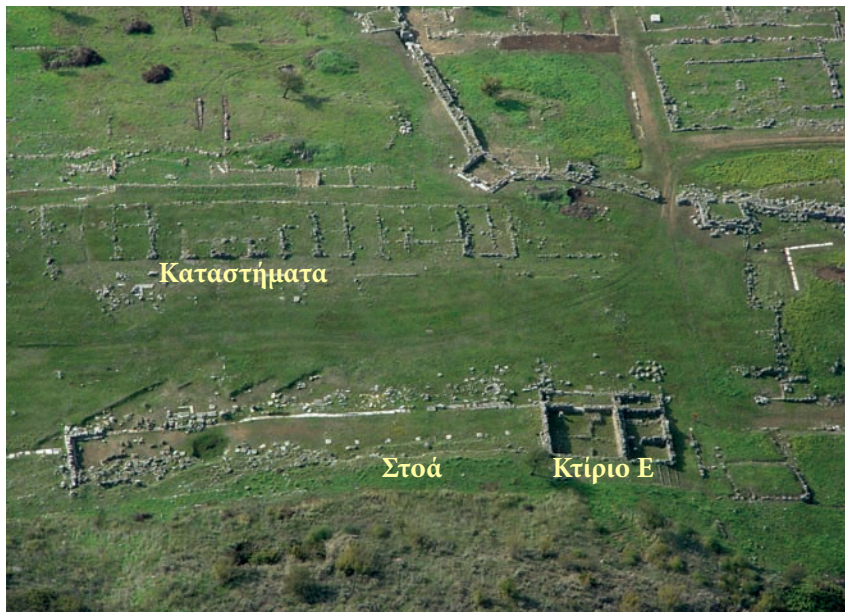
*Λίθινος βωμίσκος και
χάλκινο τηγανόσχημο
σκεύος από οικίες των
Γιτάνων.*

Πολεοδομικά ακολουθείται και εδώ, όπως και στον δυτικά του διατειχίσματος τομέα του οικισμού, το ιπποδάμειο σύστημα με κάποιες αποκλίσεις από την κανονικότητα. Τα κτίρια και οι δρόμοι διατάσσονται κλιμακωτά και στις περισσότερες περιπτώσεις οι αναλημματικοί τοίχοι των ανδρών λειτουργούν ταυτόχρονα ως εξωτερικοί τοίχοι κτιρίων και παρειές οδικών αρτηριών.

Τα σημαντικότερα μνημεία των Γιτάνων

Αγορά. Την αγορά του οικισμού όριζε προς βορρά στοϊκό συγκρότημα, που ακολουθεί έναν τύπο κοινό στη δυτική Ελλάδα με τους πλευρικούς τοίχους να συνεχίζουν εν μέρει στην πρόσοψη. Η στοά (κτίριο 72), με διαστάσεις 76 × 13 μ. περίπου, είναι ένα επίμηκες κτίριο με διπλή κιονοστοιχία. Μία σειρά 26 δωρικών κιόνων στην πρόσοψη και 14 ιωνικών κιόνων εσωτερικά στήριζε τη στέγη της, δημιουργώντας έναν ευρύχωρο στεγασμένο χώρο, στον οποίο μπορούσαν να προσφεύγουν οι ευρισκόμενοι στην αγορά για να προστατευτούν από τη βροχή και το δυνατό ήλιο. Λόγω της έντονης κατωφέρειας του εδάφους, η βόρεια πλευρά της αποτελείται από ισχυρό αναλημματικό τοίχο, κατασκευασμένο κατά το πολυγωνικό σύστημα τοιχοποιίας. Εσωτερικά, κατά μήκος του τοιχοβάτη, διαμορφώνεται συνεχές λίθινο θρανίο. Στην πρόσοψη

Η αγορά των Γιτάνων.

*Τμήμα ιωνικού ημικίονα
από το «Κτίριο Ε».*

της στοάς εντοπίστηκαν τμήματα από δώδεκα κυκλικά, ορθογώνια και τετράγωνα αναθηματικά βάθρα καθώς και μία ημικυκλική εξέδρα. Από το στρώμα καταστροφής στο ανατολικό τμήμα της στοάς, προέκυψε μεγάλη ποσότητα χάλκινων νομισμάτων (περί τα 250), χρηστική και πολυτελής κεραμική, κεφαλή πήλινου αγάλματος, μεταλλικά όπλα, εργαλεία και κοσμήματα, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει χάλκινο εξάρτημα χαλινού αλόγου, προερχόμενο πιθανόν από κάποιον, χαμένο σήμερα, αδριάντα.

Εφαπτόμενο στο δυτικό τμήμα της στοάς βρίσκεται κτίριο σχεδόν τετράγωνης κάτοψης, με διμερή διαίρεση και διαστάσεις 20 × 16 μ. Το κτίριο αυτό, που συμβατικά ονομάστηκε «Κτίριο Ε» (κτίριο 73), φαίνεται ότι αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη στο στωϊκό οικοδόμημα. Αποτελείται από δύο χώρους και προεξέχει από τη στοά κατά 2,80 μ. Ο δυτικός χώρος φαίνεται πως λειτουργούσε ως σκευοθήκη, ενώ ο ανατολικός ως χώρος λατρείας του Απόλλωνα, όπως υποδεικνύει η εύρεση λίθινης βάσης, η οποία θεωρείται ότι στήριζε βαίτυλο (οξυκόρυφο λατρευτικό κίονα), σύμβολο της λατρείας του θεού. Στην ερμηνεία του χώρου ως ιερού, συνηγορεί και η εύρεση τμημάτων επιγραφής - απελευθερωτικού ψηφίσματος. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκαν, επίσης, σπαράγματα τοιχαρίων, τα οποία υποδηλώνουν κατά πάσα πιθανότητα προγενέστερα οικοδομήματα.

Το «Κτίριο Ε» στο δυτικό άκρο της στοάς.

*Χάλκινο εξάρτημα ιπποσκευής αγαλματιδίου
ίππου από την περιοχή της στοάς.*

*Θραύσματα κιόνων από την
εσωτερική κιονοστοιχία της στοάς.*

Μπροστά από τη στοά και το «Κτίριο Ε» ανοίγεται μία ορθογώνια έκταση 100×30 μ., στην οποία δεν έχουν εντοπιστεί θεμέλια οικοδομημάτων. Αποτελεί την πλατεία της αγοράς, που ορίζεται προς νότο από ένα κεντρικό δρόμο (δρόμος 15), κατά μήκος του οποίου παρατάσσεται συγκρότημα καταστημάτων (κτίριο 75). Ένας δεύτερος δρόμος (δρόμος 16) διατρέχει την πίσω πλευρά των καταστημάτων μέχρι το σημείο όπου η πορεία του διακόπτεται από τον πύργο III του διατειχίσματος.

Το συγκρότημα των καταστημάτων, όπου επικεντρωνόταν η οικονομική ζωή της πόλης, εκτείνεται με κατεύθυνση βορειοδυτικά - νοτιοανατολικά σε μήκος 100 μ. Πρόκειται για διαδοχικούς ορθογώνιους χώρους, οι οποίοι στην πλειονότητά τους ανοίγονται προς τον κεντρικό δρόμο 15. Συνολικά διακρίνονται 16 καταστήματα, περισσότερα από τα οποία διατηρούνται σε επίπεδο θεμελίωσης. Ορισμένα, μόνο, φαίνεται να επικοινωνούν μεταξύ τους με θυραία ανοίγματα.

Σιδερένια κρεάγγρα από τη στοά.

*Σιδερένια αλυσίδα για το
δέσιμο ζώων από την αγορά.*

Το «Κτίριο Β».

«Κτίριο Β». Πολύ κοντά στην κύρια πύλη του διατειχίσματος βρίσκεται ένα μεγάλο δημόσιο κτίριο (Κτίριο 1), γνωστό στη βιβλιογραφία ως «Κτίριο Β». Αρχικά, λόγω της κάτοψης και των μεγάλων διαστάσεών του, 36×25 μ., είχε θεωρηθεί από το Σ. Δάκαρη ως ναός. Η κάτοψη του κτιρίου, σε συνδυασμό με τα ανασκαφικά δεδομένα, παραπέμπουν σε ένα δημόσιο οικοδόμημα με ιδιαίτερη λειτουργία μέσα στην πόλη, το οποίο, πιθανόν, χρησίμευε ως χώρος σίτισης ή για τις συγκεντρώσεις μεγάλου πλήθους, καθώς διέθετε περιστύλιο γύρω από μεγάλη υπαίθρια αυλή. Από τα ευρήματα της ανασκαφής, ξεχωρίζουν σημαντική ποσότητα χρηστικής κεραμικής και λυχνariών, μυροδοχεία, τμήματα ειδωλίων, νομίσματα, χάλκινα εξαρτήματα, καθώς και πέταλα νομισμάτων, που υποδεικνύουν ότι σε κάποια φάση χρήσης του, το κτίριο ίσως λειτούργησε και ως νομισματοκοπείο.

Οι λατρεύόμενες θεότητες. Η λατρεία του Απόλλωνα Αγνεία, το ιερό του οποίου αποκαλύφθηκε στην περιοχή της αγοράς των Ιτάνων, αποτελεί κορινθιακή επιρροή, που έφτασε στο θεσπρωτικό χώρο μέσω των κορινθιακών αποικιών της βορειοδυτικής Ελλάδας. Τη λατρεία της Θέμιδας επιβεβαιώνει η επιγραφή του απελευθερωτικού ψηφίσματος που ανακαλύφθηκε στην περιοχή του φράγματος Καλαμά. Βασική, ωστόσο, λατρεία της πόλης φαίνεται πως ήταν η παρθένας γυναικεία θεότητα, στην οποία ήταν αφιερωμένος ο μικρός πρόστυλος ναός στο δυτικό τμήμα του οικισμού. Αν δεν πρόκειται για τη Θέμιδα, πιθανή υποψήφια θεωρείται η Άρτεμη, της οποίας αγαλματίδιο έχει αποκαλυφθεί και στο πρυτανείο της πόλης. Η Άρτεμη ήταν από τις βασικές θεότητες που λατρεύονταν στην Ήπειρο, ενώ απεικονίζεται και σε κάποιες από τις κοπές νομισμάτων του Κοινού των Ηπειρωτών.

Ο «Μικρός Ναός».

«Μικρός Ναός». Το κτίριο 25 βρίσκεται στην αρχή της κεντρικής οδικής αρτηρίας (δρόμος 7). Πρόκειται για ναῖσκο ορθογώνιας κάτοψης, το λεγόμενο «Μικρό Ναό», εξωτερικών διαστάσεων 13×7 μ. Αποτελείται από πρόναο και σηκό και έναν πλακοστρωμένο αύλειο χώρο μπροστά από την είσοδό του. Ο πρόναος επικοινωνεί με το σηκό μέσω θυραίου ανοίγματος πλάτους 2,50 μ., όπου διατηρείται τμήμα από το ασβεστολιθικό κατώφλι. Λόγω της υψομετρικής διαφοράς, η είσοδος στον πρόναο γινόταν με κλίμακα, αποτελούμενη από δύο διαφορετικού πλάτους βαθμίδες. Είναι κατασκευασμένες από μεγάλες ασβεστολιθικές πλάκες επιμελώς λαξευμένες, από τις οποίες διατηρούνται κατά χώρα μόνο εκείνες του βορειοανατολικού τμήματος. Στον αύλειο χώρο του ναού βρίσκεται συγκεντρωμένο άφθονο οικοδομικό υλικό, το οποίο περισυλλέχθηκε κατά την ανασκαφή του κτιρίου. Ανάμεσα στα αρχιτεκτονικά μέλη βρίσκονται και τμήματα κιόνων, τα οποία, ενδεχομένως, να προέρχονται από τον πρόναο, στην πρόσοψη του οποίου υπήρχε, πιθανόν, σειρά κιόνων (πρόσταση).

Μαρμάρινο αφιερωματικό αγαλματίδιο με
επιγραφή βάση από το «Μικρό Ναό».

*Πήλινη μήτρα ειδωλίου και
εκμαγείο από το «Μικρό Ναό».*

Το μικρό μέγεθος, η απλή ορθογώνια κάτοψη με τη διμερή διαίρεση σε πρόναο και σηκό, και η απουσία περιμετρικής κιονοστοιχίας είναι τα συνήθη χαρακτηριστικά των ναϊκών οικοδομημάτων της ελληνιστικής περιόδου στην Ήπειρο (π.χ. οι ναοί στο ιερό της Δωδώνης). Από την ανασκαφή του ναού προέρχεται -μεταξύ άλλων- ένας σημαντικός αριθμός γυναικείων και ζωόμορφων πήλινων ειδωλίων, τμήματα από μαρμάρινα αγαλματίδια, ένα από τα οποία φέρει επιγραφή στη βάση, μία μήτρα ερμαφρόδιτου ειδωλίου, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζει ανάγλυφη

κέραμος με την επιγραφή [Α]ΝΔΡΟΚΑΔΗ.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών ανάδειξης, στα βορειοδυτικά και νότια του ναού εντοπίστηκαν λάκκος-αποθέτης και μικρός αποθέτης αντίστοιχα. Από το εσωτερικό τους συλλέχθηκαν όστρακα και ακέραια αγγεία της ελληνιστικής περιόδου, όπως ληκύθιο με διακόσμηση ανθεμίου, μελαμβαφείς λύχνοι και φιαλίδια.

«**Κτίριο Γ**». Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικισμού βρίσκεται μεγάλο κτιριακό συγκρότημα (Κτίριο 23), συνολικών διαστάσεων 33 × 25 μ., που ονομάστηκε συμβατικά «Κτίριο Γ». Ανασκαφικά έχει ερευνηθεί μόνο το ανατολικό ήμισυ του κτιρίου, το οποίο υπερέχει υψομετρικά κατά 5 μ. από το

Το «Κτίριο Γ».

αντίστοιχο δυτικό. Σε ένα από τα δωμάτια βρέθηκε κτιστό έδρανο, ενώ στο μέσο της βορειοδυτικής πλευράς του αιθρίου υπήρχε ιδιαίτερα επιμελημένης κατασκευής αγωγός, μήκους 7 μ., ο οποίος, μέσω δύο μικρότερων δωματίων, θα απομάκρυνε τα όμβρια ύδατα στο δυτικό -άσκαφο- τμήμα του κτιρίου και από εκεί ενδεχομένως έξω από τα τείχη. Από την ανασκαφή πέντε δωματίων -από τα δώδεκα συνολικά που έχουν εντοπιστεί- προέρχεται ένας μεγάλος αριθμός νομισμάτων, δύο γυναικεία ειδώλια, σχετιζόμενα πιθανώς με χώρο οικιακής λατρείας και χάλκινα εξαρτήματα επίπλων. Λόγω της ιδανικής θέσης του στη γωνία της οχύρωσης, κοντά στο προτείχισμα, θεωρείται πιθανό ότι το κτίριο χρησίμευε και ως παρατηρητήριο.

Πρυτανείο – Αρχείο. Το ανασκαμμένο κτίριο 32 («Κτίριο Α»), έκτασης 1.500 τ.μ., καταλαμβάνει μία ολόκληρη οικοδομική νησίδα στη νοτιοδυτική γωνία του οικισμού, στη συμβολή των δύο κεντρικών οδικών αρτηριών 7 και 11. Η ανασκαφή του διήρκεσε τέσσερα χρόνια και απέδωσε πολύ σημαντικά ευρήματα, που επέτρεψαν την ταύτιση του κτιρίου με το Πρυτανείο - Αρχείο της πόλης.

Στο εσωτερικό, τα δωμάτια είναι διευθετημένα σε πτέρυγες γύρω από μία ορθογώνια αυλή, διαστάσεων 16 × 12 μ., την οποία περιτρέχει ένας ενιαίος διάδρομος - στοά. Από την αυλή αυτή, λίθινος αγωγός ιδιαίτερα επιμελημένης κατασκευής απομάκρυνε τα όμβρια ύδατα προς το δρόμο 11. Κάθε πτέρυγα περιλαμβάνει μικρότερους χώρους, επιμήκη και τετράγωνα δωμάτια.

Το Πρυτανείο - Αρχείο.

*Το πρόπυλο του
Πρυτανείου.*

*Το ψηφιδωτό δαπεδο του
ανδρώνα της νοτιοανατολικής
πτέρυγας.*

*Το ψηφιδωτό δαπεδο του
ανδρώνα της νοτιοδυτικής
πτέρυγας.*

Ανθεμωτά ακροκέραμα από το Πρυτανείο.

Στη νοτιοανατολική πτέρυγα διαμορφώνεται η κύρια είσοδος από το δρόμο 7 προς το εσωτερικό του κτιρίου μέσω ενός μικρού μνημειακού προπύλου. Το θυραίο άνοιγμα μήκους 2,25 μ., ορίζεται από ασβεστολιθικό κατώφλι, θραυσμένο σήμερα σε πολλά τμήματα.

Στο κατώφλι οδηγεί αναβαθμός από λιθόπλινθους λευκού ασβεστόλιθου, μπροστά από το οποίο το κατάστρωμα του δρόμου έχει ιδιαίτερη διαμόρφωση με μικρές ασβεστολιθικές πλάκες. Σε δύο από τα τρία δωμάτια αυτής της πτέρυγας, που ανοίγονται προς τον κοινό διάδρομο, πρέπει να στεγάζονταν χώροι συμποσίων, όπως προκύπτει από τα ανασκαφικά δεδομένα.

Στο κεντρικό μεγαλύτερο δωμάτιο υπάρχει χώρος για δώδεκα ανάκλιτρα, τα οποία θα ήταν τοποθετημένα περιμετρικά των τοίχων. Το δωμάτιο ήταν διακοσμημένο σε όλη την έκτασή του με ψηφιδωτό δάπεδο: ένα πλαίσιο με σπείρα και αβακωτό κόσμημα περιβάλλει διάχωρο από λευκές και μαύρες ψηφίδες με τις μορφές πέντε δελφινιών, τέσσερα από τα οποία καταλαμβάνουν τις γωνίες. Ένα δεύτερο διάχωρο από ψηφίδες με παράσταση επιτιθέμενου πάνθηρα διακοσμεί το χώρο εσωτερικά του κατωφλιού της εισόδου. Σε δοκιμαστικές τομές που πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια των εργασιών συντήρησης του υποστρώματος του δαπέδου αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά σωζόμενα αρχαιότερα οικοδομικά λείψανα. Ψηφιδωτό δάπεδο είχε και το αμέσως επόμενο δωμάτιο στα βόρεια, από το οποίο διατηρείται μόνο το υπόστρωμα.

Η βορειοανατολική πτέρυγα περιλαμβάνει δύο δωμάτια κατά μήκος του δρόμου 11. Στο δυτικότερο δωμάτιο περνάει ο λίθινος αγωγός που συνεχίζει από την αυλή προς το δρόμο 11. Το μεσαίο, ορθογώνιο, δωμάτιο έχει ταυτιστεί με το αρχείο της πόλης, λόγω του μεγάλου αριθμού πήλινων σφραγισμάτων εγγράφων (πλέον των 3.000) που βρέθηκαν σε αυτό. Σε ορισμένα από

Σιδερένια τριποδική βάση από το Πρυτανείο.

Πήλινα σφραγίσματα.
 Διακρίνονται οι επιγραφές:
 ΘΕΣΠΡΩΤΩΝ, ΒΟΥΛΑΣ,
 ΑΠΕΙΡΩΤΑΝ, ΕΛΕΑΙ[ΩΝ].

Θραύσματα κεράμων με επιγραφές:
 ΔΑΜΟΣΙΑ και ΧΑΡΟΠΟΣ.

τα σφραγίσματα διακρίνεται η επιγραφή με το όνομα της πόλης «ΓΙΤΑΝΑ». Σε ένα άλλο σφράγισμα σώζεται η παράσταση γυναικείας μορφής και η επιγραφή «ΒΟΥΛΑΣ» -προσωποποίηση της Βουλής της πόλης-, με το οποίο επιβεβαιώνεται ο δημόσιος χαρακτήρας του κτιρίου. Σε αυτό συνηγορεί και η εύρεση πήλινης κεράμου στέγης με την επιγραφή ΔΑΜΟΣΙΟΣ.

Στη νοτιοδυτική πτέρυγα, προσβάσιμη από το νότιο διάδρομο του αιθρίου μέσω δύο θυρών, διαμορφώνονται έξι δωμάτια, διατεταγμένα ανά τρία εκατέρωθεν ενός ενδιάμεσου ευρύχωρου διαδρόμου. Από τα δυτικά διαμερίσματα ξεχωρίζει ένα ορθογώνιο δωμάτιο με απευθείας πρόσβαση στο αίθριο. Το δωμάτιο αυτό, που επίσης ήταν ανδρώνας με χώρο για εννέα ανάκλιντρα, έφερε διακόσμηση βοτσαλωτού δαπέδου: ένα πλαίσιο με έλικες περιβάλλει διάχωρο με παράσταση αστεριού εγγεγραμμένου σε κύκλο. Το γειτονικό, προς νότο, επίμηκες δωμάτιο είναι αποθήκη, όπου διατηρούνται κατά χώρα πάνω από δώδεκα αποθηκευτικοί πίθοι.

Από τα διαμερίσματα ανατολικά του διαδρόμου, το κεντρικό δωμάτιο σώζει πήλινη βαθμιδωτή εστία σε σχήμα Π. Αμέσως στα βορειοανατολικά, βρίσκεται ένα μικρό, επίμηκες, δωμάτιο, που διαιρείται σε δύο τμήματα. Στη νοτιοανατολική του γωνία, μικρή λίθινη κατασκευή έχει χαρακτηριστεί από την ανασκαφεία του χώρου ως βωμός. Μέσω αυτού του δωματίου περνάει λίθινος αγωγός, που απολήγει στο δρόμο 7. Θεωρείται, ωστόσο, πιθανότερο, ότι οι χώροι αυτοί εξυπηρετούσαν τα γειτονικά δωμάτια συμποσίων, ως χώροι μαγειρείων, γεγονός που ενισχύεται από την ύπαρξη των αποθηκών νοτιότερα.

Σε κάποια μεταγενέστερη φάση χρήσης του κτιρίου προστέθηκαν οι δύο επιμήκεις χώροι προς νότο: μία αποθήκη, όπου διατηρούνται εννέα τουλάχιστον πίθοι καθώς και ένα δωμάτιο εργαστηριακού χαρακτήρα. Για την πρόσβαση στο τμήμα αυτό του κτιρίου διαμορφώθηκε μνημειακή είσοδος - πρόθυλο στη νοτιοανατολική γωνία του κτιρίου, ανάλογη με εκείνο της κύριας εισόδου.

Οι εργαστηριακοί χώροι της βορειοδυτικής πτέρυγας.

Οι αποθηκευτικοί χώροι στο νότιο τμήμα του Πρυτανείου.

Η βορειοδυτική πτέρυγα περιλαμβάνει συγκρότημα τεσσάρων δωματίων, ακανόνιστης τραπεζιόσχημης κάτοψης, το οποίο, επίσης, θα πρέπει να προστέθηκε σε κάποια μεταγενέστερη φάση στο κεντρικό οικοδόμημα για να στεγάσει εργαστηριακούς χώρους. Βρίσκεται σε χαμηλότερο, υψομετρικά, επίπεδο σε σχέση με το υπόλοιπο κτίριο και οι τοίχοι του είναι αμελέστερης κατασκευής. Στο πρώτο από βορρά δωμάτιο έχουν βρεθεί και στη συνέχεια καταχωθεί δύο κεραμικοί κλίβανοι, ενώ στο δεύτερο δωμάτιο διατηρείται κατά χώρα λίθινη λεκάνη με προχοή.

Μεταξύ των ευρημάτων, ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα χάλκινα αγαλματίδια και τα εξαρτήματα που κοσμούσαν τα πολυτελή έπιπλα, ενώ σημαντικός ήταν ο αριθμός των χάλκινων νομισμάτων, στα οποία συμπεριλαμβάνεται και ένας θησαυρός 178 τεμαχίων. Ποικιλία, τέλος, παρουσιάζουν τα μεταλλικά (χάλκινα και σιδερένια) όπλα και εργαλεία.

«**Κτίριο ΣΤ**». Στα βόρεια του Πρυτανείου, βρίσκεται ένα μεγάλο ιδιωτικό -κατά τα φαινόμενα- κτιριακό συγκρότημα (κτίριο 31), το οποίο ονομάστηκε συμβατικά «Κτίριο ΣΤ». Από την ανασκαφή πέντε δωματίων διαπιστώθηκε ότι στο τμήμα αυτό του κτιρίου πρέπει να λειτουργούσαν εργαστηριακοί χώροι. Αποκαλύφθηκε μεγάλη ποσότητα χρηστικής και λεπτής κεραμικής, αποθηκευτικά αγγεία (πιθάρια και αμφορείς), αγνύθες, τμήματα ειδωλίων, χάλκινα νομίσματα, μεταλλικά εργαλεία και μικροαντικείμενα. Μεταξύ των ευρημάτων, πρέπει να σημειωθεί η απόληξη οστέινης πόρπης που παριστάνει κεφαλή Μέδουσας, έργο εξαιρετικής ποιότητας.

Θέατρο. Η προ δεκαετίας ανασκαφική έρευνα στο θέατρο του οικισμού αποκάλυψε τμήμα του κοίλου, διαμορφωμένου στη βραχύδη πλαγιά, την ορχήστρα, και μέρος του σκηνικού οικοδομήματος, ενώ σε εξέλιξη βρίσκεται η διερεύνηση του πέρατος των αναλημματικών τοίχων του κοίλου και της διαμόρφωσης των παρασκηνίων και των παρόδων. Το κοίλο, μέγιστης διαμέτρου 65 μ., αποτελείται από είκοσι οκτώ σειρές εδωλίων, που διαμορφώνονται σε

Το θέατρο των Γιτάνων.

*Λίθινα εδώλια με
επιγραφές ονομάτων.*

δύο διαζώματα, ενώ τέσσερις κλίμακες το διαιρούν σε πέντε κερκίδες, στις οποίες θα πρέπει να προστεθούν και άλλες δύο -σήμερα ημικατεστραμμένες- στα άκρα του. Ως υλικό κατασκευής των εδωλίων χρησιμοποιήθηκε, κυρίως, ο λευκός ασβεστόλιθος, ενώ τμήμα του κοίλου φαίνεται ότι είναι λαξευμένο απευθείας επάνω στο κροκαλοπαγές βραχώδες υπόστρωμα που καλυπτόταν, προφανώς, από ασβεστοκονίαμα. Το ορθογώνιο σκηνικό οικοδόμημα διέθετε εσωτερική πεσσοστοιχία, ενώ το προσκήνιο έφερε σειρά δώδεκα μονολιθικών ημικιόνων, οι οποίοι στήριζαν δωρικό θριγκό με λίθινο επιστύλιο. Οι κατασκευαστικές λεπτομέρειες του θεάτρου παρουσιάζουν κοινά στοιχεία με αντίστοιχα θεατρικά οικοδομήματα του ηπειρωτικού χώρου (Κασσώπη, Αμβρακία). Ένας μεγάλος αριθμός εδωλίων φέρει στην πρόσθια πλευρά εγχάρακτες επιγραφές με ανθρωπωνύμια, μεταξύ των οποίων διακρίνονται τα Αλέξανδρος, Μενέδαμος, Χαροπίδας, Πανσανίας, Τιμόδαμος, Αντίνοιος, Κέφαλος, Δόκιμος, Νικόμαχος, Νικόστρατος κ.ά. Σε δοκιμαστικές τομές που διανοίχτηκαν στα νοτιοδυτικά της σκηνής, αποκαλύφθηκαν τμήματα

τοιχών, ακανόνιστης πολυγωνικής τοιχοποιίας και αμελούς κατασκευής, αδιευκρίνιστου, προς το παρόν, χαρακτήρα.

Νεκροταφεία. Στο νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού, εξωτερικά της βορειοδυτικής οχύρωσης, ανασκάφτηκαν τρία μερικώς συλημένα ταφικά μνημεία των ελληνιστικών χρόνων. Τα μνημεία αποτελούνται στον πυρήνα τους από έναν κιβωτιόσχημο τάφο, κατασκευασμένο από μονολιθικές πλάκες και περιβάλλονται από πίοσχημο περίβολο ή από περίβολο τετράγωνο εξωτερικά και οκταγωνικό εσωτερικά. Οι περίβολοι μιμούνται ναόσχημα οικοδομήματα και έφεραν γλυπτό διάκοσμο.

Με αφορμή τη διαπλάτυνση της περιοχής μπροστά από την είσοδο του αρχαιολογικού χώρου αποκαλύφθηκαν τα έτη 1996 και 1997 τέσσερις τάφοι και συστάδα είκοσι τάφων αντίστοιχα, ενώ το 2003, λόγω υποχώρησης του εδάφους εξαιτίας των έντονων βροχοπτώσεων ερευνήθηκαν είκοσι ένας ακόμη τάφοι: δεκατρείς κεραμοσκεπείς, εκ των οποίων ο ένας με περιμετρικό λίθινο περίβολο, επτά λάκκοι λαξευμένοι στον ασβεστολιθικό βράχο και ένας ορθογώνιος κιβωτιόσχημος με λίθινο περίβολο.

Στο πλαίσιο των εργασιών ανάδειξης, τμήμα του νεκροταφείου αποκαλύφθηκε και στη θέση κατασκευής του κτιρίου εξυπηρέτησης κοινού, το οποίο ερευνήθηκε ανασκαφικά το 2003 και 2004. Ανασκάφηκαν συνολικά δεκατρία ταφικά σύνολα -εννέα ταφικές κατασκευές και τέσσερις εγχυτρισμοί (ταφές εντός αγγείων), καθώς και τρεις ταφικές κατασκευές - λαξεύματα στο φυσικό βράχο και πέντε μικρές συγκεντρώσεις αγγείων, πιθανότατα

ταφικές προσφορές σχετιζόμενες με κάποιες από τις παρακείμενες ταφές. Τα κινητά ευρήματα που προέρχονται από την έρευνα στα παραπάνω μνημεία, εμπίπτουν χρονολογικά κυρίως στον 3ο και 2ο αι. π.Χ.

Οι εκσκαφικές εργασίες με αφορμή την κατασκευή του επαρχιακού δρόμου Ηγουμενίτσας - Σαγιάδας και τη δημιουργία του σύγχρονου Φράγματος κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1980 αντίστοιχα, έφεραν στο φως πλούσια κτερισμένους

Ο τάφος 11 στο φράγμα Καλαμά (3ος - 1ος αι. π.Χ.).

*Τάφοι από το
κύριο νεκροταφείο
των Γιτάνων.*

Ευρήματα ελληνιστικής περιόδου από το κύριο νεκροταφείο.

Ιατρικό αγγείο και σιδερένιες τανάλιες από τον τάφο 14.

Μελαμβαφής λύχνος από ταφικό πίθο.

Τεφροδόχος αμφορέας.

Μυροδοχείο τύπου
μελανοδοχείου.

Αγγεία υστεροκλασικής - ελληνιστικής εποχής από ταφικό μνημείο στην περιοχή του φράγματος Καλαμά.

Οινοχόη, κάνθαρος και πυξίδα ελληνιστικής εποχής από τους τάφους στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου.

Ευρήματα από τον τάφο 11.

Λίθινη τεφροδόχος κάλπη.

Πήλινο ζωόμορφο αγγείο.

Μολύβδινη πυξίδα.

Χρυσή δανάκη.

κιβωτιόσχημους τάφους. Πρόσφατα (2004 και 2005), στην ίδια περιοχή, με αφορμή την κατασκευή Υδροηλεκτρικού Έργου, ερευνήθηκε τμήμα του ίδιου νεκροταφείου. Τυπολογικά επικρατούν οι κιβωτιόσχημοι τάφοι κατασκευασμένοι από μονολιθικές πλάκες ή από κεραμίδες, οι οποίοι συχνά έχουν και μνημειακό περίβολο, ενώ ταυτόχρονα συναντάμε λιθόκτιστους τάφους και εγχυτρισμούς. Μεταξύ των σημαντικών ευρημάτων συγκαταλέγονται κοσμήματα, νομίσματα, χάλκινα και πήλινα αγγεία, σιδερένια καρφιά και διάφορα μεταλλικά αντικείμενα, που τοποθετούν την περίοδο χρήσης του νεκροταφείου μεταξύ 4ου και 1ου αι. π.Χ.

Χάλκινα διακοσμητικά εξαρτήματα ανακλίντρων (fulcra) από το Πρυτανείο με τις μορφές αμαζόνας, Διονύσου και Άρτεμης.

Χρυσό ενώτιο με μορφή ερωτιδέα και χάλκινο δαχτυλίδι.

Κεφαλές πήλινων ειδωλίων.

Πήλινα ειδώλια νεαρού κοριτσιού και γυναίκας από το κύριο νεκροταφείο.

Κεφαλή μαρμάρινου αγαλματιδίου αντρικής μορφής από το «Μικρό Ναό».

Τα κινητά ευρήματα

Τα ευρήματα που ήρθαν στο φως από τα ανασκαφέντα κτίρια των Γιτάνων και τις εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου αποκαλύπτουν την καθημερινή ζωή, τις ασχολίες και τις άμεσες αλλά και έμμεσες πτυχές της οικονομίας του σημαντικού αυτού οικισμού. Το μεγαλύτερο μέρος των ευρημάτων από τα Γίτανα χρονολογείται στην ελληνιστική εποχή (3ος αι. π.Χ. - 167 π.Χ.) και κυρίως τον 2ο αι. π.Χ. υποδεικνύοντας την περίοδο ακμής του.

Η κεραμική, το συνηθέστερο και πολυαριθμότερο εύρημα είναι, ως επί το πλείστον, καθημερινής χρήσης. Στην κατηγορία των μεγάλων ανοικτών αγγείων αποθηκευτικής χρήσης ανήκουν οι πίθοι, θραύσματα των οποίων βρέθηκαν σε όλο τον οικισμό.

Στους πιθεώνες του Πρυτανείου βρέθηκαν τοποθετημένοι 25 ή 26 αποθηκευτικοί πίθοι: 15 στο βόρειο πιθεώνα και 10 ή 11 στον νότιο. Οι πίθοι είναι κατασκευασμένοι με την λεγόμενη τεχνική της κουλούρας, κατά την οποία διαδοχικοί δακτύλιοι πηλού προστίθενται ο ένας πάνω στον άλλον προκειμένου να σχηματιστεί το σώμα τους. Ίχνη διακόσμησης και επίχρυσμα δεν έχουν σωθεί σε κανένα πίθο, ενώ όλοι έχουν λειανθεί εξωτερικά. Τα μεγέθη των πίθων ποικίλλουν, με το ύψος τους να φτάνει μέχρι τη μέση του σώματός τους τα 0,70 μ. και τη διάμετρό τους έως τα 1,30 μ.. Οι περισσότεροι πίθοι είναι οξυπύθμενοι με πόλο στη βάση τους για τη μερική βύθισή τους στο έδαφος. Ορισμένοι από αυτούς είχαν σπάσει ή ρηγματωθεί κατά την αρχαιότητα και επιδιορθώθηκαν με χρήση μολύβδινων συνδέσμων.

Άλλες κατηγορίες αγγείων καθημερινής χρήσης είναι οι αμφορείς διαφόρων σχημάτων και μεγεθών -αρκετοί με εξαιρετικά δείγματα ενσφράγιστων λαβών-, τα αγγεία πόσεως, όπως οι κύλικες, οι κάνθαροι και οι σκύφοι, τα αγγεία επιτραπέζιας χρήσεως, όπως τα πινάκια και οι λεκανίδες, και τέλος, τα αγγεία για τη φύλαξη μικροαντικειμένων και ειδών καλλωπισμού, όπως οι πυξίδες και τα μυροδοχεία.

Ο φωτισμός των χώρων εξασφαλιζόταν από πήλινους μελαμβαφείς και άβαφους λύχνους. Με τη νηματουργία και την υφαντική σχετίζεται η ανεύρεση αγνυθών, υφαντικών δηλαδή βαριδιών για τους αργαλειούς. Έχουν βρεθεί, επίσης, πήλινα ειδώλια, ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα, καθώς και μήτρες ειδωλίων, που υποδεικνύουν τη λειτουργία εργαστηρίων κοροπλαστικής στον οικισμό.

Πολλά από τα κεραμίδια στέγης των δημόσιων κτιρίων και των μεγάλων ιδιωτικών οικιών έφεραν επιγραφές (ΔΑΜΟΣΙΟΣ, ΧΑΡΟΠΟΣ, [Α] Ν-ΔΡΟΚΑΔΗ), ενώ η κεράμωση συμπληρωνόταν συχνά από ανθεμωτούς ηγεμόνες καλυπτήρες.

Αρκετά είναι και τα παραδείγματα των μεταλλικών μικροαντικειμένων καθημερινής χρήσης και κοσμημάτων (περόνες, πόρπες και ενώτια),

Μήτρες και εκμαγεία πήλινων ειδωλίων.

*Μήτρα ειδωλίου ζώου
με επιγραφή ΛΑΒΡΙΧ.*

Κεραμική ελληνιστικής περιόδου από τα Γίτανα.

Πώμα πυξίδας με ανάγλυφη κεφαλή μέδουσας.

Ηθμός (σουρωτήρι).

Πώμα αγγείου με ανάγλυφη παράσταση.

Μελαμβαφής και άβαφος κάνθαρος.

Νομίσματα του Ηπειρωτικού Κοινού (234/233 - 168 π.Χ.).

Νομίσματα Κέρκυρας.

350 - 300 π.Χ.

223 - 248 π.Χ.

585 - 500 π.Χ.

Αργυρό νόμισμα Αρκαδίας (370 - 280 π.Χ.).

Χάλκινο νόμισμα Αμβρακίας (3ος - 2ος αι. π.Χ.).

Σιδερένια δρεπάνια και εγχειρίδια.

που μαρτυρούν τη χρήση και επεξεργασία του μετάλλου. Υπερτερούν τα αντικείμενα από χαλκό, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν αγαλματίδια σατύρων, fulcra (διακοσμητικά εξαρτήματα κλινών) με τις μορφές της Άρτεμης, του Διονύσου και αμαζόνas, αρύταινες (κουτάλες) και στλεγγίδες (ξέστρα για τον καθαρισμό του δέρματος).

Τα σιδερένια αντικείμενα είναι κυρίως γεωργικά εργαλεία (δρεπάνια, αξίνες), εργαλεία κοπής, αλλά και όπλα, όπως αιχμές βελών και δοράτων, ξίφη, βέλη και εγχειρίδια. Μεταξύ των μεταλλικών ευρημάτων ξεχωρίζει ένας σιδερένιος τρίποδας.

Στο αρχείο του Πρυτανείου βρέθηκαν, όπως προαναφέρθηκε, πήλινα σφραγίσματα εγγράφων, που απεικονίζουν νομισματικούς τύπους της Ηπείρου, της Αιτωλικής Συμπολιτείας, αλλά και διάφορα ζώα, πτηνά, φυτά, αγαλματικούς τύπους και πορτραίτα.

Υψηλής καλλιτεχνικής ποιότητας ευρήματα αποτελούν το λίθινο ακέφαλο αγαλματίδιο γυναικείας μορφής με επιγραφή στη βάση από το «Μικρό Ναό», ένα τμήμα μαρμάρινου αγαλματιδίου γυμνής γυναικείας μορφής, ένα κεφάλι μαρμάρινου ανδρικού αγαλματιδίου, μία οστέινη πόρπη με κεφαλή Μέδουσας και αναθηματικό πλακίδιο από ελεφαντοστό.

Τα νομίσματα -κυρίως χάλκινα- είναι ως επί το πλείστον κοπές του Κοινού των Ηπειρωτών, αλλά και παλαιότερες των Ελεατών ή του θεσπρωτικού Κοινού. Συχνά απαντούν νομίσματα των γύρω ηπειρωτικών πόλεων και των Μακεδόνων βασιλέων. Νομίσματα από Κόρινθο, Λευκάδα, Δυρράχιο και Κάτω Ιταλία μαρτυρούν τις εμπορικές επαφές της πόλης με τα κέντρα του υπόλοιπου ελληνικού κόσμου. Ξεχωρίζουν οι τύποι με τις μορφές της Διώνης με τριποδικό λέβητα σε στεφάνι δάφνης και της Αρτέμιδος με αιχμή δόρατος σε στεφάνι δάφνης, και οι δύο με την επιγραφή ΑΠΕΙΡΩΤΑΝ.

Οι εργασίες ανάδειξης

Ο αρχαίος οικισμός των Γιτάνων είναι άμεσα προσβάσιμος από τα βορειοδυτικά, μέσω υπάρχοντος δρόμου μήκους 2,3 χλμ. από την επαρχιακή οδό Ηγουμενίτσας - Σαγιάδας, η ασφαλτόστρωση του οποίου ολοκληρώθηκε με τη συνδρομή της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Θεσπρωτίας.

Τον Οκτώβριο του 2003 ξεκίνησαν στον αρχαιολογικό χώρο των Γιτάνων οι εργασίες ανάδειξης, στα πλαίσια του έργου για την ανάδειξη και ανάπλαση του αρχαιολογικού χώρου, που ολοκληρώθηκαν το Μάιο του 2009. Οι εργασίες ανάδειξης πραγματοποιήθηκαν σε ένα μεγάλο τμήμα του αρχαιολογικού χώρου, που περιλάμβανε την περιοχή εντός του εσωτερικού διατειχίσματος, όπου βρίσκονται τα σημαντικότερα σωζόμενα κτίρια, την αγορά και το χώρο του αρχαίου θεάτρου.

2002

Ο αρχαιολογικός χώρος των Γιτάνων πριν και μετά τις εργασίες ανάδειξης.

2008

Η συστηματική αποψίλωση του χώρου συνέβαλε στην αποκάλυψη της οχύρωσης και των άλλων ορατών μνημείων του οικισμού, στον εντοπισμό νέων αρχιτεκτονικών καταλοίπων και στη διαμόρφωση της πορείας των επισκεπτών. Εκτεταμένες αποχωματώσεις διενεργήθηκαν, με σκοπό τη διευκόλυνση της κατασκευής της διαδρομής περιήγησης, καθώς και την ανάδειξη των μνημείων κατά μήκος της πορείας της. Αρμολογήματα και μικροστερεώσεις πραγματοποιήθηκαν σε ευπαθή τμήματα των οχυρώσεων και των παρειών των δρόμων.

Τα γενικότερα έργα υποδομής, που πραγματοποιήθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο, στο πλαίσιο των ίδιων εργασιών, αφορούν την επισκεψιμότητα και προστασία του ίδιου του χώρου, αλλά και τη διευκόλυνση και ασφάλεια των επισκεπτών. Υπό το πρίσμα αυτό δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην τοποθέτηση περίφραξης, στη μεταφορά και εγκατάσταση των δικτύων ύδρευσης και ηλεκτροδότησης και στην αντιπυρική προστασία του χώρου.

Ο χώρος στάθμευσης οχημάτων βρίσκεται στα βόρεια του αρχαιολογικού χώρου, δίπλα από τη θύρα εισόδου. Σε μικρή απόσταση από την είσοδο του αρχαιολογικού χώρου κατασκευάστηκε κτίριο εξυπηρέτησης κοινού με πολυσύνθετο χαρακτήρα, αφού είναι ταυτόχρονα φυλάκιο ελέγχου της εισόδου, εκδοτήριο εισιτηρίων και χώρος διάθεσης ενημερωτικών εντύπων. Παράλληλα, στεγάζει μικρό εκθεσιακό χώρο με πλούσιο εποπτικό υλικό για την ιστορία, τα μνημεία και το σύντομο ιστορικό των εργασιών ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου.

Η χάραξη της διαδρομής περιήγησης, με τη χρήση αποκλειστικά των αρχαίων οδικών αρτηριών, είχε ως στόχο τη διαμόρφωση -με ήπιες παρεμβάσεις

Το Πρυτανείο μετά την τοποθέτηση στεγάστρων στα ψηφιδωτά δάπεδα.

βάσει της ιδιαίτερης μορφολογίας του εδάφους- μίας σαφώς οροθετημένης βατής πορείας, κατά τέτοιο τρόπο ώστε ο επισκέπτης που θα την ακολουθεί να αποκομίζει μία σφαιρική εικόνα των σημαντικότερων σωζόμενων μνημείων και του χαρακτήρα του οικισμού.

Κατά μήκος της διαδρομής περιήγησης έχουν επιλεγεί σημεία - στάσεις θέασης, από τα οποία ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα πανοραμικής θέας σε συγκεκριμένα κτίρια ή περιοχές του αρχαιολογικού χώρου. Η διαδρομή περιήγησης διευκολύνεται με την τοποθέτηση τοπογραφικών και ενημερωτικών πινακίδων, καθώς και πινακίδων με τις ονομασίες - τίτλους των μνημείων.

Στα πλαίσια ανάδειξης του πρυτανείου, πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης των ψηφιδωτών δαπέδων και των αποθηκευτικών πύλων. Στη συνέχεια οι χώροι στεγάστηκαν με μεταλλικά προστατευτικά στέγαστρα.

Για την προστασία του αρχαίου θεάτρου, έναντι της χειμερινής ανόδου της στάθμης των νερών του ποταμού Καλαμά, κατασκευάστηκε τοιχίο - ανάχωμα αντιπλημμυρικής προστασίας.

Μετά την ολοκλήρωση των εργασιών ανάπλασης - ανάδειξης, ο αρχαιολογικός χώρος των Γιτάνων, σε συνδυασμό με τους άλλους μεγάλους αρχαίους θεσπρωτικούς οικισμούς (Ελέα, Δυμόκαστρο, Ντόλιανη), όπου πραγματοποιήθηκαν ανάλογα προγράμματα ανάδειξης, και ταυτόχρονα με τη λειτουργία του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηγουμενίτσας αποτελούν ένα δίκτυο αρχαιολογικών προορισμών σε ολόκληρο το Νομό, συμβάλλοντας τα μέγιστα στην πολιτιστική, τουριστική και οικονομική ανάπτυξη της παραμεθόριας περιοχής της Θεσπρωτίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχαίες πηγές

- Θουκυδίδης 3.85.2
Livius, 42.37.4, 42.38.1
Πολύβιος, 27.16.4-6

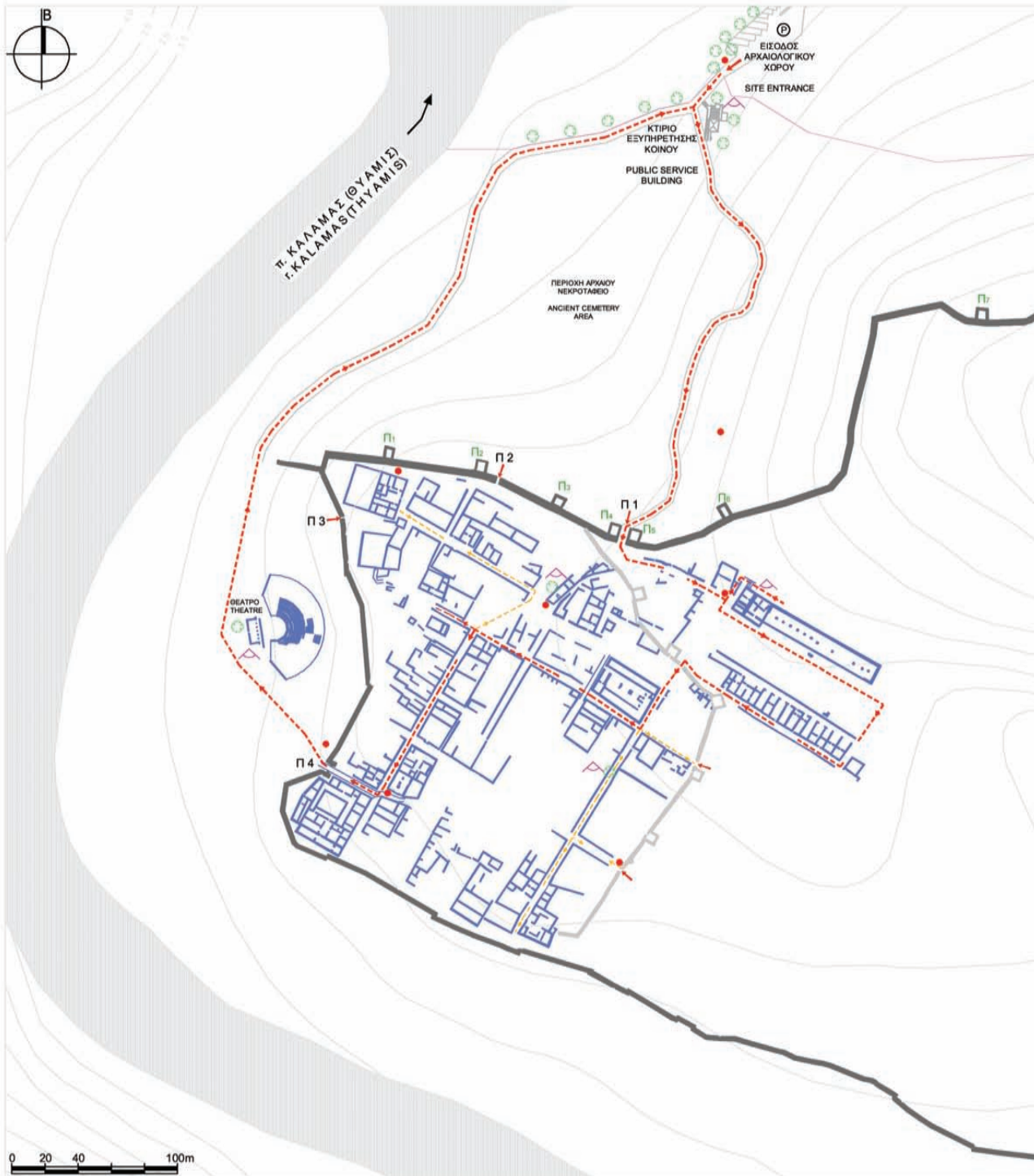
Γενική βιβλιογραφία

1. Αραβαντινός Σ., Χρονογραφία της Ηπείρου των τε όμορων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών, Αθήνα 1856
2. Βασιλειάδης Σ. και Χριστοδούλου, Ε., Αρχαία Θεσπρωτία: από την προπολιτική στην πολιτική κοινωνία, ή, πώς ο χωρικός γίνεται πολίτης, Ηπειρωτικά Χρονικά 40, Ιωάννινα 2006
3. Βλαχοπούλου-Οικονόμου Α., Επισκόπηση της τοπογραφίας της αρχαίας Ηπείρου, Ιωάννινα 2003
4. Γκάνια Χ., Ο αρχαιολογικός χώρος της Γιτάνης και οι εργασίες ανάδειξης, Ηπειρωτικά Χρονικά 40, Ιωάννινα 2006
5. Δάκαρης Σ.Ι., Θεσπρωτία, Αθήνα 1972
6. Hammond N.G.L., Epirus. The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas, Oxford 1967
7. Ήπειρος 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού, Αθήνα 1997
8. Λάμπρου Β., Οικιστική οργάνωση του θεσπρωτικού χώρου κατά τη ρωμαϊοκρατία, Ηπειρωτικά Χρονικά 40, Ιωάννινα 2006
9. Leak W., Travels in Northern Greece, I-II, London 1835 (ανατύπωση 1967)
10. Μουσελίμης Σ. Γ., Αρχαιότητες της Θεσπρωτίας, Ιωάννινα 1980
11. Πουκεβίλ Φ.Κ.Ο.Λ., Ταξίδι στην Ελλάδα, Ήπειρος (μτφ), Αθήνα 1994
12. Πρέκα-Αλεξανδρή Κ., Αρχαιολογικό Δελτίο 40 (1985), Β΄, Χρονικά, 230
13. Πρέκα-Αλεξανδρή Κ., Αρχαιολογικό Δελτίο 42 (1987), Β΄ 1, Χρονικά, 347 – 348
14. Πρέκα-Αλεξανδρή Κ., Αρχαιολογικό Δελτίο 44 (1989), Β΄ 2, Χρονικά, 302-316
15. Πρέκα-Αλεξανδρή Κ., Αρχαιολογικό Δελτίο 45 (1990), Β΄ 1, Χρονικά, 296-300
16. Πρέκα-Αλεξανδρή Κ., Αρχαιολογικό Δελτίο 46 (1991), Β΄ 1, Χρονικά, 272-273
17. Πρέκα-Αλεξανδρή Κ., Αρχαιολογικό Δελτίο 50 (1995), Β΄ 2, Χρονικά, 440-447
18. Πρέκα-Αλεξανδρή Κ., Αρχαιολογικό Δελτίο 51 (1996), Β΄ 1, Χρονικά, 414-420

19. Πρέκα-Αλεξανδρή Κ., Αρχαιολογικό Δελτίο 52 (1997), Β΄2, Χρονικά, 609-628
20. Preka-Alexandri K. Seal Impressions from Titani, a Hellenistic Metropolis of Thesprotia, PACT 23, 1989
21. Preka-Alexandri K., A First Presentation of three Recent Excavations in Thesprotia – Epirus – Greece, L' Illyrie meridionale et l' Epire dans l' antiquité II, Actes du IIe Colloque International de Clermond-Ferrand, Paris 1993
22. Preka-Alexandri K., Recent Excavations in Ancient Gitani, L' Illyrie meridionale et l' Epire dans l' antiquité III, Actes du IIIe Colloque International de Chantilly, Paris 1999
23. Preka-Alexandri K., Inscribed seal impressions from Thesprotia, Bulletin de Correspondance Hellénique, Supplément 29, 1996
24. Ρήγινος Γ., Αρχαιολογικό Δελτίο 56 (2001), Χρονικά, υπό έκδοση
25. Ρήγινος Γ., Αρχαιολογικό Δελτίο 58 (2003) , Χρονικά, υπό έκδοση
26. Ρήγινος Γ., Αρχαιολογικό Δελτίο 59 (2004), Χρονικά, υπό έκδοση
27. Ρήγινος Γ., Αρχαιολογικό Δελτίο 60 (2005), Χρονικά, υπό έκδοση
28. Ρήγινος Γ., Οικιστική οργάνωση στην αρχαία Θεσπρωτία την ύστερη κλασική και ελληνιστική περίοδο, Ηπειρωτικά Χρονικά, 40, Ιωάννινα 2006
29. Σάρρας Γ., Η Θεσπρωτία δια μέσου των αιώνων 40.000 π.Χ. μέχρι σήμερα, Αθήνα 1998

ΓΕΝΙΚΟ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ GENERAL GROUND PLAN

- ΑΡΧΑΙΑ ΟΧΥΡΩΣΗ
ANCIENT WALLS
- ΔΙΑΤΕΙΧΙΣΜΑ
INNER PARTITION WALL
- ΑΡΧΑΙΑ ΚΤΙΡΙΑ
ANCIENT BUILDINGS
- Π 1-6 ΠΥΛΕΣ ΑΡΧΑΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ
GATES OF THE ANCIENT WALL
- Π 1-10 ΠΥΡΓΟΙ ΑΡΧΑΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ
TOWERS OF THE ANCIENT WALL
- ΒΑΣΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΕΠΙΣΚΕΠΤΩΝ
MAIN TOURING ROUTE
- ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΕΠΙΣΚΕΠΤΩΝ
ALTERNATIVE TOURING ROUTE
- ΧΩΡΟΣ ΣΤΑΘΜΕΥΣΗΣ
PARKING AREA
- ΣΤΑΣΗ ΘΕΑΣΗΣ - ΑΝΑΠΑΥΣΗΣ
RESTING POINT
- ΠΥΡΟΣΒΕΣΤΙΚΗ ΦΩΛΙΑ
FIRE SPRING
- ΔΕΝΤΡΟ
TREE
- ΠΕΡΙΦΡΑΣΗ
FENCE

